

Yazar/Author

Suat KAYMAK*

Makale Adı/Article Name

Türkiye'de Epigrafi Çalışmalarının Öncüsü: Halil Edhem Eldem ve
Kitâbe Araştırmaları

*The Pioneer of Epigraphy Studies in Türkiye: Halil Edhem Eldem and
his Inscription Researchs*

ÖZ

Epigrafik kaynaklar, tarih araştırmalarında kullanılan en güvenilir kaynak türlerinden birini oluştururlar. Anadolu epigrafik kaynaklar bakımından oldukça zengin bir coğrafyadır. Bu coğrafyada Selçuklu, Anadolu Beylikleri, Eyyûbî, Memlûk, İlhanlı ve Osmanlı dönemlerine ait pek çok kitâbe günümüze ulaşmıştır. Kitâbelerin önemini daha XVII. yüzyılın sonlarında anlamaya başlayan Batılı bilim adamları bu sahaki ilk araştırmaları yapmıştır. Türkiye'de ise ilk epigrafi çalışmaları XX. yüzyılın başlarında başlamıştır. Bu alandaki ilk çalışmalar da Halil Edhem Eldem tarafından hazırlanmıştır. Eldem'in ilk yayımı müstakil olarak değil de Max van Berchem'in çalışmalarına yardımlarıyla ortaya çıkmıştır. Ancak sadece iki fasikül yayımlayabilmişlerdir. Yine de bu yayım, Türkiye'de epigrafi çalışmaları için önemli bir adım olmuştur. Ardından Eldem, *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*'nda ve sonrasında aynı derginin adının değişmesiyle *Türk Târîh Encümeni Mecmuası*'nda yayımladığı makalelerle Türkiye Selçukluları, Anadolu Beylikleri, Memlûkler, İlhanlılar ve Osmanlılar dönemlerine ait birçok kitâbenin neşrini yapmıştır. Eldem'in bu çalışmalarıyla, Türkiye'de epigrafi çalışmalarının öncüsü olduğu söylenebilir. Bu çalışmada Eldem'in epigrafi sahasında kaleme aldığı üç kitap ve 24 makale incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Halil Edhem Eldem, Kitâbe, Selçuklular, Anadolu Beylikleri, Memlûkler, Osmanlılar.

ABSTRACT

Epigraphic sources constitute one of the most reliable types of sources used in historical research. Anatolia is a very rich geography in terms of epigraphic sources. Many inscriptions from the Seljuk, Anatolian Principalities, Ayyûbid, Mamlûk, Ilkhanid and Ottoman periods have survived in this geography. Western scholars, who began to recognize the significance of inscriptions only in the late 17th century, conducted the first studies in this field. In Türkiye, however, the first epigraphic studies began in the early 20th century. The first studies in this field were conducted by Halil Edhem Eldem. Eldem's first publication did not appear independently but with the help of Max van Berchem's s inscription studies. However, they were only able to publish two fascicles. Nevertheless, this publication was an important step for epigraphic studies in Türkiye. Afterwards, Eldem published articles in the *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası* (Journal of Ottoman History Committee) and, after the name of the same journal was changed, in the *Türk Târîh Encümeni Mecmuası* (Journal of Turkish History Committee). In these articles, he published many of the inscriptions of the Türkiye Seljuks, Anatolian Principalities, Mamlûks, Ilkhanids and Ottomans. With these studies, Eldem can be said to be the pioneer of epigraphy studies in Türkiye. In this study, Eldem's writings in the field of epigraphy three books and 24 articles will be examined.

Keywords: Halil Edhem Eldem, Inscription, Seljuks, Anatolian Principalities, Mamluks, Ottomans.

Extended Abstract

Epigraphic sources (epigraphs, inscriptions and tombstones) are written texts usually recorded on buildings, tombstones, various objects and hard objects. They constitute one of the most reliable types of sources used in historical research due to their precise and accurate information. Anatolia is a very rich geography in terms of epigraphic sources, which are the vivid sources of history, and punctual sources. Many inscriptions from the Seljuk, Anatolian Principalities, Ayyūbid, Mamlūk, Ilkhanid and Ottoman periods have survived in this geography. Western scholars began to realize the importance of inscriptions as early as at the end of the XVIIth century. The first researches on inscriptions, which are extremely important for historical and philological studies, started in this period. The first studies on the science of epigraphy, which began to attract attention in Europe as of the beginning of the XIXth century, began to emerge from the aforementioned period. As to in Türkiye, the first epigraphic studies were conducted meanwhile in the early XXth century. The first studies in this field were carried out by Halil Edhem Eldem.

Although he studied geology and chemistry, Eldem had a special interest in ancient artifacts, historical documents and inscriptions. He increased his studies in his field of special interest when he served as deputy director and director at the Museum of Āsār-i Atīka (Antiquities) (the Museum of Ancient Oriental Art in today's Istanbul Archeology Museums). Eldem, who can be regarded as the pioneer of epigraphic research in Türkiye in the XXth century, is also one of the founders of modern Turkish historiography in Türkiye. Eldem can also be described as the first modern scholar to emphasize the importance of inscriptions and coins. Eldem's first works were not done independently, but with the help of Max van Berchem, an expert on Arabic language and epigraphy. This was an important step for the epigraphy studies in Türkiye. Together with Berchem, Eldem attempted to prepare a large collection of the first Islamic inscriptions in Anatolia. He probably saw and made estampages of hundreds of inscriptions in Anatolia for this corpus. While he identified some of the inscriptions during his personal travels, he learned about others through various people. He was only able to publish a small portion of the epigraphic material he collected in two fascicles with Berchem, but this attempt was abandoned. It is understood that Eldem then published the material he had himself. Nevertheless, this publication was an important step for epigraphic studies in Türkiye. Afterwards, Eldem published articles in the *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası* (Journal of Ottoman History Committee) and, after the name of the same journal was changed, in the *Türk Târih Encümeni Mecmuası* (Journal of Turkish History Committee). In these articles, he published many of the inscriptions of the Türkiye Seljuks, Anatolian Principalities, Mamlüks, Ilkhanids and Ottomans.

With these studies, Eldem can be said to be the pioneer of epigraphy studies in Türkiye. Eldem wrote most of his works between 1910 and 1935 in Ottoman Turkish. Some of them were later translated into modern Turkish by various researchers and some of them were published as books. Eldem wrote a total of three books and 24 articles on Turkish-Islamic epigraphy, one of which was a book he prepared with Berchem. In his publications, he mainly published inscriptions from the Seljuk and Anatolian Principalities of Türkiye. He also published Ottoman, Ilkhanid and Mamluk inscriptions. In all of his works on epigraphy, he published a total of 230 inscriptions, although a few of them are duplicates. However, in the article published by U. İğdemir, it is seen that Eldem prepared the estampage of 257 inscriptions consisting of 417 pieces. It is also understood that Eldem succeeded in publishing a large part of them. The fact that this list includes many inscriptions belonging to various periods in different geographies shows the richness of Eldem's research on inscriptions. It should be noted that most of the inscriptions he published were introduced to the world of science for the first time by Eldem.

The majority of the inscriptions published by Eldem are in Arabic. 14 of his published inscriptions are in Turkish, four in Persian, two in Arabic-Persian, and one in Persian-Turkish. Although most of the inscriptions are construction and restore inscriptions of buildings, he also published 22 tombstone inscriptions. He also published three stone waqfiyyas (waqf inscriptions), which are summaries of waqfiyyas engraved on stone.

In his books and articles in the field of epigraphy, Eldem not only gives the technical features, texts and translations of the inscriptions, but also explains their historical connections, biographies of individuals and the history of cities, showing historians and researchers how epigraphic material should be used in historical research in the early XXth century. As a matter of fact, he also explains this technically in his article "How inscriptions should be recorded and recorded". With this feature, it should be emphasized that Eldem should be taken as an example even today. It is easily understood from his works that Eldem was one of the leading epigraphists and numismatists of the period. Especially his epigraphist aspect and his works in this field are still valuable.

Eldem's epigraphic researches are extremely valuable. In addition to being the first in this field, he has published precise and accurate sources that will shed light on a period that is very problematic in terms of historical sources, especially the Seljuks and Anatolian Principalities. These sources are very important for researchers studying these periods. Although these valuable sources were collected and published with great difficulty, it is obvious that they have been ignored by researchers. In order to attract the attention of researchers, it is essential that Eldem's works examined in this study be collected in a book and made visible and accessible. In this direction, it can be said that it will be a contribution to the use of inscriptions more in historical research.

Giriş

Epigrafik kaynaklar olarak nitelendirilen kitâbeler/yazıtlar ve mezar taşları, verdikleri dakik ve sıhhatli bilgilerle tarih araştırmalarında kullanılan en güvenilir kaynak türlerinden biridir (Özgüdenli, 2011: 101). Tarih yazımında mutlaka göz önünde bulundurulması gereken epigrafik kaynaklar, sadece bir yapının inşâ tarihini ya da bânîsini vermez, aynı zaman da unvanların okunuşu, önemli ıstılahlar ve hükümdarların saltanat yılları bakımından da çok önemlidir. Anadolu, epigrafik kaynaklar bakımından gerek Türk hâkimiyeti öncesi gerekse Türk ve İslâm hâkimiyeti döneminde oldukça zengin bir coğrafyadır. Bu coğrafyada Selçuklu, Anadolu Beylikleri, Eyyûbî, Memlûk, İlhanlı ve Osmanlı dönemlerine ait pek çok kitâbe günümüze ulaşmıştır. Söz konusu kitâbeler özellikle XI-XV. yüzyıl Anadolu Türk tarihi açısından kıymetlidir. Zira mezkûr döneme ait kaynak eser oldukça yetersiz olup bu durum birçok hadisenin aydınlatılmasına engel olmaktadır. Dolayısıyla bu açığı epigrafik kaynaklarla kısmen de olsa kapatmak mümkündür. Bu bağlamda mezkûr dönem için epigrafik malzemenin çok daha değerli olduğunu vurgulamak gerekir (Kaymak, 2013: 23-24).

Batılı araştırmacılar, epigrafik kaynakların önemini daha XVII. yüzyılın sonlarında anlamıştır. Tarih ve filoloji araştırmaları için son derece kıymetli kaynak türü olan kitâbeler üzerinde ilk araştırmalar da bu dönemde başlamıştır. İlk araştırmalar, eski Yunan ve Latin dillerindeki kitâbeler üzerinde hazırlanmış ve daha sonra İslâm dünyasının tarihi ve kültürel zenginliklerinin Batı'nın ilgisini çekmesiyle İslâm öncesi ve İslâmî döneme ait Arapça kitâbeler üzerinde de araştırmalar yapılmıştır. İslâmî kitâbeler üzerine ilk ciddi çalışma, ünlü Arap dili ve epigrafisi uzmanı, aynı zamanda Arap epigrafisinin kurucusu olarak kabul edilen İsviçreli şarkiyatçı Max van Berchem (1863-1921) tarafından hazırlanmıştır (Berchem, 1894-1903). Berchem, çalışmasında Mısır, Suriye ve Anadolu'da bulunan İslâmî kitâbeler incelemiştir. Berchem'den sonra Moritz Sobernheim, Ernst Herzfeld ve Etinne Combe onun çalışmalarını devam etmiştir (Alparslan, 2002: 76).

İslâmî kitâbeler üzerine yapılan en ciddi çalışmalar arasında Yakındoğu coğrafyasına ait Arapça kitâbelerin neşredildiği Etienne Combe, Jean Souvaget ve Gaston Wiet¹ tarafından hazırlanan *Répertoire Chronologique d'Épigraphie Arabe* isimli eser zikredilebilir. Bu korpus (*corpus*: külliyat), İslâmî kitâbeler hakkında yapılan çalışmalar arasında bugün hâlâ değerini korumaktadır. Sonrasında Batılı araştırmacıların İslâmî kitâbeler üzerine çalışmaları artarak devam etmiştir. Özellikle Max van Berchem, Gabriel Colin, Johannes H. Mordtmann, Franz Taeschner, Paul Wittek, J. H. Löytved ve Albert Gabriel gibi isimlerin çalışmaları dikkat çekicidir (Alparslan, 2002: 77)². Türk araştırmacılar ise bu alandaki ilk çalışmalara XIX. yüzyılın sonlarında başlamışlardır. Nitekim bunlar arasında ilk çalışmalar Halil Edhem Eldem tarafından yapılmıştır. Sonrasında onun açtığı yoldan ilerleyen Ahmed Tevhid Ulusoy ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı çalışmalarıyla Türkiye'de İslâmî epigrafi araştırmalarına öncülük yapan isimlerdir³.

¹ Bk. Combe, Souvaget ve Wiet, 1931-1956. Çalışmanın 16. cildi, Nikita Éliasséeff, D. Storm Rice ve G. Wiet tarafından hazırlanmıştır. Bk. Éliasséeff, Rice ve Wiet, 1962. Eserin ilk 16 cildinin indeksi Monik Kervran ve Janine Sourdel Thomine tarafından hazırlanan çalışmada yayımlanmıştır. Bk. Kervran ve Thomine, 1975.

² Ayrıca epigrafi çalışmaları hakkında bilgi için bk. Humphreys, 2004: 80-86; Özgüdenli, 2011: 101-102.

³ Selçuklu ve Beylikler dönemi Anadolu kitâbeleri ile ilgili literatür için bk. Kaymak, 2013.

Mezkûr Türk araştırmacılar arasında Türkiye’de epigrafi araştırmalarının öncüsü olarak niteleyebileceğimiz isimlerin en başında gelen Halil Edhem Eldem (1861-1938)⁴, Halil İnalıcık tarafından Türkiye’de Batı’daki ilmi usulleri ilk kez uygulaması hasebiyle modern Türk tarihçiliğinin kurucuları arasında da gösterilmektedir. İlmî ve popüler manada birçok eser kaleme alan Eldem, kitâbe ve sikkelerin önemine değinen ilk modern âlim olarak tanımlanabilir (İnalıcık, 2002: 90, 101). Buna rağmen Eldem’in tarihçilik yönüyle alakalı henüz müstakil bir çalışma yapılmamıştır.

Esasen jeoloji ve kimya eğitimi alan Eldem’in eski eserler, tarihî belgeler, nümizmatik ve kitâbelere özel ilgisi bulunmaktaydı. Âsâr-ı Atfika Müze-i Hümâyûnu (günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzeleri içerisindeki Eski Şark Eserleri Müzesi)’nda müdür yardımcılığı ve müdürlük görevlerinde bulunmasıyla özel ilgi sahasına dair çalışmalarını arttırmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında epigrafi alanında çalışmalara başlayan Eldem’in, ilk çalışmaları müstakil olarak değil de Max van Berchem’in çalışmalarına yardımları ile ortaya çıkmıştır. Bu, Türkiye’de epigrafi araştırmaları için önemli bir adım olmuştur. Berchem ile birlikte yayımlamak istedikleri külliyyatın yarıda kalması nedeniyle muhtemelen bu külliyyat için topladığı epigrafik malzemeyi değerlendiren Eldem kitâbelerle ilgili yayımlar yapmaya başlamıştır. Eldem, söz konusu çalışmalarını önce *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası* (=TOEM)⁵ ve sonrasında aynı derginin isim değişmesiyle *Türk Târîh Encümeni Mecmuası* (=TTEM)’nda makale⁶ olarak yayımlamıştır. Türk-İslâm epigrafisi üzerine biri Berchem ile hazırladığı kitap olmak üzere toplamda üç kitap ve 24 makale kaleme almıştır. Yukarıda da zikredildiği üzere Eldem’in henüz tarihçilik yönü müstakil bir araştırmaya konu olmamıştır. Kendisinin modern Türk tarihçiliğinin öncülerinden biri olarak nitelendirilmesinde özellikle sikke ve kitâbeler üzerine yaptığı çalışmaların payı olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma, Halil Edhem Eldem’in epigrafi sahasında kaleme aldığı eserleri ele almaya matuftur. Eldem’in epigrafi sahasındaki çalışmaları yayım tarihlerine esas alınmak suretiyle kronolojik olarak incelenecektir.

1. *Matériaux pour un corpus inscriptionum Arabicarum, IIIe partie: Asie Mineure* İsimli Kitabı

İsviçreli şarkiyatçı Max van Berchem, Eldem ile müşterek Anadolu’nun ilk İslâmî kitâbelerini büyük bir derleme kapsamında yayımlamak istemiştir. Bu eser, Arapça yapı kitâbelerini tanıtmak amacıyla kapsamlı olarak düşünülmüş, bölgelere göre de tasnif edilmiştir. Fasiküller hâlinde yayımlanması planlanan bu büyük külliyyat, I. Dünya Savaşı’nın başlaması ve akabinde gelen mağlubiyetten kaynaklı tamamlanamamıştır. Ancak bu girişim neticesinde sadece *Matériaux pour un corpus inscriptionum Arabicarum, IIIe partie: Asie Mineure* (Berchem ve Halil Edhem, 1910)⁷ ismiyle iki fasikül yayımlanabilmiştir (Eyice, 1995: 19). Berchem ve Eldem’in hazırladığı

⁴ Halil Edhem Eldem’in hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. Mansel, 1939: 383-386; Ülkütaşır, 1947-1948: 2224-2227; *Halil Ethem Hâtıra Kitabı*, 1947-1948: II; Kınal, 1947: 299-302; Kuran, 1965: 694; Koçu, 1968: 4994-4995; Mayer, 1939: 198-201; Eyice, 1995: 18-21; İnalıcık, 2002: 87-90; Halil Edhem, 2001, (haz. girişi): 30-45; Karaduman, 2004: 291-306; Mülayim, 2006: 555-562; Halil Edhem, 2011: (haz. girişi), 7-17; Dumlupınar Alican, 2019: 449-460; Kahya ve Akbaytogan, 2019-2020: 12-23; Kahya ve Akbaytogan, 2022: 39-54; Doğan, 2024. Eldem’in bugün Türk Tarih Kurumu’nda bulunan Türk ve yabancı bilim, kültür, sanat ve siyaset adamları ile yazışmaları ve mektupları, notları, kartvizit ve fotoğraflarına dair bk. Halil Ethem Eldem Koleksiyonu. Türk Tarih Kurumu, <https://ttk.gov.tr/halil-ethem-eldem-koleksiyonu/> (Erişim tarihi: 11.11.2024).

⁵ TOEM, 1325 (1909) yılında Osmanlı toplumuna millî şuur ve vatan sevgisi kazandırmak amacıyla kurulan Târîh-i Osmânî Encümeni’nin süreli yayınıdır. Halil Edhem Eldem de bu encümenin yardımcı üyeleri arasında yer almıştır. Bu cemiyet, ilk olarak ilmi usullere uygun “mükemmel” bir Osmanlı tarihi yazma çalışmalarına başlamıştır. Bu doğrultuda dergi faaliyetlerine de girişen cemiyet, 1326 (1910) yılında TOEM’in ilk sayısını neşretmiştir. Derginin yayım amacı da cemiyetin yayımlamayı planladığı “mükemmel” Osmanlı tarihi eseri için malzeme hazırlamaktır. Derginin 1910-1923 yılları arasında yayınlanan 1-77. sayıları *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, 1924-1931 yılları arasındaki 78-101. sayıları ise *Türk Târîh Encümeni Mecmuası* adıyla yayınlanmıştır. Dergide Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemine dair çeşitli makaleler neşredilmiştir (Özcan, 2011: 83-85).

⁶ Eldem’in makalelerinin tamamının PDF versiyonlarına TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi’nin internet sitesinde yer alan “Osmanlıca Makaleler Veri Tabanı”ndan erişilebilir. <http://ktp.isam.org.tr>

⁷ Bu çalışmanın, Sivas il merkezini kapsayan ilk bölümü Türkçeye tercüme edilmiştir. Bk. Berchem, 2021.

bu çalışmada Türkiye Selçuklu, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı dönemleri yapılarına ait toplam 68 adet kitâbe neşredilmiştir.

Eser iki ana bölümden müteşekkil olup ilk bölümünde Sivas il merkezinde bulunan yapılara ait 37 adet kitâbe yayımlanmıştır. Bunların büyük bir kısmını Selçuklu dönemi kitâbeleri oluşturmaktadır. Ayrıca az sayıda Anadolu Beylikleri ve Osmanlı kitâbeleri de neşredilmiştir. Bu bölümde yayımlanan kitâbeler şunlardır: Şifâiyye (I. İzzü'd-dîn Keykâvus) Dârü's-şifâsı'nın Türkiye Selçuklu sultanı I. İzzü'd-dîn Keykâvus'a ait 614 (1217-18) tarihli inşa kitâbesi, burada yer alan sultanın türbesinin 4 Şevvâl 617 (2 Aralık 1220) tarihli kitâbesi, türbe kapısının tarihsiz Farsça manzum kitâbesi ve yine aynı kapıda yer alan Ahmed b. Bekr adına yapılmış tarihsiz çini kitâbe, Sivas sur ve kalelerindeki Türkiye Selçuklu sultanı I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd'a ait 621 (1224-25) tarihli kitâbe, aynı sultan adına yazılmış Emîr Bedrû'd-dîn Yâkût'un isminin de zikredildiği tarihsiz kitâbe, Osmanlı padişahı Fâtih Sultan Mehmed için hakkedilmiş tarihsiz Farsça-Türkçe tamir kitâbesi, Hüseyin b. Cafer Türbesi (Şahna Kümbedi)'ndeki Hüseyin b. Cafer'e ait 629 (1231-32) tarihli kitâbe, Vezir Fahrû'd-dîn Ali Medresesi (Sâhibiyye veya Gök Medrese)'nin Türkiye Selçuklu sultanı III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev dönemine ait Sâhib Ata Fahrû'd-dîn Ali için hazırlanmış gurre-i Muharrem 670 (9 Ağustos 1271) tarihli kitâbesi, bu medresenin III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'e ait tarihsiz kitâbesi, aynı medresenin Kâlûyân el-Konevî için yazılmış tarihsiz mimar kitâbesi, yine bu binanın III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev dönemine ait Sâhib Ata Fahrû'd-dîn Ali ismine hakkedilmiş tarihsiz kitâbesi, aynı medresenin Sâhib Ata Fahrû'd-dîn Ali'ye ait gurre-i Muharrem 670 (9 Ağustos 1271) tarihli kitâbesi ve bu kitâbenin altında bulunan III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'in tarihsiz kitâbesi, medresenin Müderris Seyyid Abdullâh adına yapılmış gurre-i Ramazân 1239 (30 Nisan 1824) tarihli tamir kitâbesi ve yine medresenin üç adet âyet ve geleneksel kitâbesi, Muzaffer Burûcerdî (Burûciyye veya Hacı Mes'ûd) Medresesi'nin III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev dönemine ait Muzaffer Burûcerdî b. Hibetullâh adına yapılmış 670 (1271-72) tarihli kitâbesi, aynı yapının Muzaffer b. Hibetullâh'a ait madalyon şeklindeki tarihsiz kitâbesi, III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde Muzaffer Burûcerdî b. Hibetullâh için hazırlanmış 670/1271-72 tarihli kitâbesi, medresenin içindeki türbenin Muzaffer Burûcerdî b. Hibetullâh'a ait tarihsiz kitâbesi, medresenin tarihsiz vakfiye kitâbesi ve iki adet âyet ve dua kitâbesi, Vezir Şemsü'd-dîn Muhammed (Dârü'l-Hadis veya Çifte Minare) Medresesi'nin Sâhib-divân Şemsü'd-dîn Muhammed adına hazırlanmış 670 (1271-72) tarihli kitâbesi ve aynı medresenin âyet ile kısmen silinmiş usta kitâbeleri, tübresi bilinmeyen gurre-i Zî'l-hicce 691 (13 Kasım 1292) tarihli Muhammed b. Ebû Bekr et-Tiflîsî'ye ait mezar kitâbesi, Râhatî ailesi zâviyesi (Dârü'r-Raha)'nin Şeyh Hasan b. Abdülvehhâb b. el-Hüseyin b. Ahmed b. Râhat namına yapılmış Muharrem 779 (Mayıs-Haziran 1377) tarihli tamir kitâbesi, Abdülvehhâb Râhatî Türbesi'nin Çelebî Abdülvehhâb b. Emîr Hüseyin için yazılmış Rebîü'l-âhir 728 (Şubat-Mart 1328) tarihli kitâbesi, Şeyh Hasan Bey (Güçük Minare) Türbesi'nde bulunan Eretnaoğulları Beyliği (1335-1381)'nin kurucusu Alâ'ü'd-dîn Eretnâ'nın oğlu Şeyh Hasan Bey'in sandukasının Ramazân 748 (Aralık 1347-Ocak 1348) tarihli kitâbesi, Kâdı Burhânü'd-dîn Mezarlığı'nda bulunan Muhammed Çelebî'nin 29 Şevvâl 793 (29 Eylül 1391) tarihli, aynı mezarlıkta Habibe Hatun'un 850 (1446-47) tarihli, Burhânü'd-dîn ailesinden ismi belirsiz bir başka hükümdara ait tarihsiz kabir kitâbeleri, Ahmed Paşa (Abdülvehhâb Gazi) Câmii'nin Osmanlı padişahı II. Bâyezid döneminde ait Ahmed Paşa için yazılmış 890 (1485-86) tarihli kitâbesi, Behrâm Paşa (Kurşunlu) Hamamı'nın Osmanlı padişahı III. Murâd dönemine ait Behrâm Paşa b. Abdullâh adına hakkedilmiş 984 (1576-77) tarihli kitâbesi (Berchem ve Eldem, 1910: 6-53; Berchem, 2021: 28-76).

Eserin ikinci bölümünde Divriği (Sivas)'de bulunan yapılara ait 31 adet kitâbe yayımlanmıştır. Neşredilen kitâbelerin büyük bir kısmı Mengüçüklü Beyliği (XI-XIII. yüzyıllar)'ne aittir. Az sayıda da Selçuklu, Memlûk ve Osmanlı kitâbesi neşredilmiştir. Bu bölümde yayımlanan kitâbeler şunlardır: Kale Câmii'nin Mengüçüklülerden Ebû'l-Muzaffer Şâhinşâh b. Süleymân adına yapılmış 576 (1180-81) tarihli kitâbesi, aynı câmiinin Hasan b. Pîrûz el-Merâgî namına yazılmış tarihsiz usta kitâbesi, Kamerü'd-dîn Kümbedi'nin 20 Şa'bân 592 (19 Temmuz 1196) tarihli tarih kitâbesi, aynı kümbedin Emîr Hâcib Kamerü'd-dîn b. Dûzbe (Rûzbe) için hazırlanmış

tarihsiz kitâbesi, Sitti Melik (Şâhinşâh) Kûmbedi’nin Şâhinşâh b. Süleymân’a ait tarihsiz kitâbesi, aynı kûmbedin 592 (1195-96) tarihli tarih kitâbesi, yine bu kûmbedin Ebü’l-Muzaffer Şâhinşâh b. Süleymân için yapılmış 592 (1195-96) tarihli kitâbesi, “Tutbeg b. Behrâm ...” için hakkedilmiş tarihsiz usta kitâbesi, kûmbedin Memlûklerden Nâibü’s-saltanat el-Melikü’z-Zâhir namına yazılmış 20 Safer 869 (22 Ekim 1464) tarihli kitâbesi, Ahmedşâh (Ulu/Câmi-yi Kebîr) Câmiî’nin Mengüçöklülerden Ahmedşâh b. Süleymânşâh için hazırlanmış 626 (1228-29) tarihli kitâbesi, aynı câmiinin Ahmedşâh b. Süleymânşâh’a ait 626 (1228-29) tarihli kitâbesi, yine bu câmiinin I. Alâ’ü’d-dîn Keykubâd adına yazılmış tarihsiz kitâbesi, Turan Melek Dârü’s-şifası’nın Mengüçöklülerden Melik Fahrü’d-dîn Behrâmşâh’ın kızı Melike Turan Melek’e ait 626 (1228-29) tarihli kitâbesi, Ahmedşâh Câmiî’nin Ahmed için hazırlanmış tarihsiz usta kitâbesi, aynı câmiinin “Hürremşâh ... b. Mugîs el-Ahlâtî(?)” namına yapılmış tarihsiz usta kitâbesi (tamamı okunamamıştır), medresenin “Hürremşâh ... b. Mugîs el-Ahlâtî(?)” namına yapılmış tarihsiz usta kitâbesi (tamamı okunamamıştır), Ahmedşâh Câmiî’nin Hüsâmü’d-dîn Ahmedşâh b. Süleymânşâh adına yazılmış 638 (1240-41) tarihli kitâbesi ve Ahmed b. İbrahim et-Tiflîsî’ye ait tarihsiz usta kitâbesi, câmiinin Osmanlı padişahı Kânûnî Sultan Süleymân namına hakkedilmiş tarihsiz kitâbesi, câmiinin 93X (1523-1533) tarihli İbrâhîm b. Ahmed adına yapılmış kitâbesi, yine Kânûnî Sultan Süleymân’ın tarihsiz kitâbesi, Nûrû’d-dîn Sâlih (Kemankeş Türbesi) Kûmbedi’nin Hâcib Sirâcü’d-dîn Dindâr b. Mevdûd’un oğlu Nûrû’d-dîn Sâlih namına yaptırdığı kayıtlı 638 (1240-41) tarihli kitâbesi, Divriği Kalesi’nin Ahmedşâh b. Süleymânşâh’a ait 634 (1236-37) tarihli kitâbesi, kalenin Hüsâmü’d-dîn Ahmedşâh b. Süleymânşâh için hazırlanmış 640 (1242-43) tarihli kitâbesi, kalenin Mengüçöklülerden Sâlih b. Ahmedşâh b. Süleymânşâh için yazılmış gurre-i Şa’bân 650 (7 Ekim 1252) tarihli kitâbesi, kalenin Memlûkler döneminde Ebû Bekr b. Melikü’z-Zâhirî adına yazılmış 14 Safer 854 (29 Mart 1450) tarihli kitâbesi, Nâsirü’d-dîn Muhammed (Kantepe Câmiî) Kûmbedi’nin Memlûkler döneminde Nâsirü’d-dîn Seydî Muhammed için hakkedilmiş Ramazân 894 (Temmuz-Ağustos 1489) tarihli kitâbesi, Nâsirü’d-dîn Muhammed ve Emîr Muhammed adlarına yapılmış ikisi de Şa’bân 894 (Haziran-Temmuz 1489) tarihli kabir kitâbeleri (bunlara dair malumat verilmekte fakat kitâbelerin kopyası bozuk olduğu belirtilerek metinleri aktarılmamıştır), anonim bir türbenin Memlûklerden Kânsû el-Eşrefî dönemine ait (8)91 tarihli vergi kitâbesi (Berchem ve Eldem, 1910: 57-100).

2. Epigrafi İlmî

Eldem, salt kitâbe neşri yapmakla kalmamış, aynı zamanda kitâbelerin ilmî olarak nasıl yayımlanması gerektiğini henüz ilk çalışmaları arasında ilim dünyasına gösterdiği anlaşılmaktadır. Gerçekten de “Kitâbeler Nasıl Kayd ve Zabıt Olunmalıdır” (Halil Edhem, 1327c [1911]: 626-639)⁸ isimli makalesinde epigrafi ilminin tanımı, önemi, kısa bir tarihi, Batı’da, İslâm dünyasında ve Osmanlı ülkesindeki durumu ve Müslümanların ilgisizliği, kitâbelerin okunuşu, yazı çeşitleri, yayımlanması gibi önemli konuları ele almıştır. Dolayısıyla söz konusu makale, epigrafi ilmine giriş mahiyetinde bir çalışma olarak nitelendirilebilir. Aynı zamanda bu makale, epigrafi ilmi metodolojisine dair Türk ilim dünyasında yayımlanan ilk çalışma olmalıdır. Eldem, kitâbelerin kayıt altına alınma usulünü yani estampaj işleminin nasıl olması gerektiğini de bir örnekle açıklamak amacıyla makalenin son kısmında Lârende (Karaman)’de bulunan Hatuniyye Medresesi’nin Karamanoğlu Alâ’ü’d-din Bey dönemine ait eşi ve I. Murâd’ın kızı Nefise Hatun (kitâbede *Sultân Hatun bt. Sultân Murâd*) adına yapılmış 783 (1381-82) tarihli kitâbesini de yayımlamıştır.

3. Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Epigrafisi

Eldem’in yayımladığı kitâbelere bakıldığında en fazla neşri Selçuklu ve Anadolu Beylikleri kitâbeleri üzerine olmuştur. Özellikle de ikinci dönem Anadolu beylikleri olarak kabul edilen Selçuklu sonrası döneme ait kitâbeleri neşretmiştir. Ağırlıklı olarak Germiyanogulları, Karamanoğulları, Kâdı Burhânü’d-dîn Devleti ve Ankara Ahîlerine ait kitâbelere dair yayımlar

⁸ Bu makale, Latin harflerine aktarılarak Ankara Halkevi tarafından kitapçık olarak yayımlanmıştır. Bk. Halil Edhem 1940. Ayrıca Vehbi Günay tarafından da Latin harfleriyle aktarılmış, sadeleştirilip makale olarak neşredilmiştir. Bk. Halil Edhem, 2009: 147-156.

yaptığı görülmektedir. Nitekim bu döneme dair ilk çalışması da “Âl-i Germiyân Kitâbeleri” (Halil Edhem, 1326a [1910]: 112-128) başlıklı makaledir. Bu çalışmada Germiyânoğulları Beyliği’ne (1300-1429) ait dokuz adet kitâbeyi neşretmiştir⁹. Bunlar sırasıyla Ankara’da Kızıl Bey Câmii minberinin Türkiye Selçuklu sultanı III. Alâ’ü’-d-dîn Keykubâd döneminde I. Ya’kûb Bey adına yapılmış 699 (1299-1300) tarihli kitâbesi, sonrasındakilerin tamamı Kütahya’da olup bunlar Kal’a-yi Bâlâ Câmii’nin Süleymânşâh adına yazılmış 779 (1377-78) tarihli kitâbesi, Ya’kûb Çelebi Medresesi’nin 30 satırı okunabilen II. Ya’kûb Bey namına hazırlanmış 814 (1411-12) tarihli Türkçe taş vakfiye kitâbesi, İshâk Fakîh Çeşmesi’nin I. Ya’kûb Bey’e ait evâil-i Şevvâl 823 (9-18 Ekim 1420) tarihli kitâbesi, Vâcidiyye Medresesi’nin Mübârezü’-d-dîn Umur b. Savcı’a ait 714 (1314-15) tarihli kitâbesi, Kurşunlu Câmii’nin bitişiğindeki çeşmenin Şeyh Mehmed adına yapılmış 779 (1377-78) tarihli kitâbesi, Balıklı Câmii’nin Özbek Subaşı için yazılmış 783 (1381-82) tarihli kitâbesi (mermer levha), İshâk Fakîh Câmii’nin İshâk Fakîh namına yapılmış 837 (1433-34) tarihli kitâbesi ve Germiyânoğlu Ya’kûb Bey Medresesi (İmâret Mescidi)’nin 844 (1440-41) tarihli kitâbesidir. Ya’kûb Çelebi Medresesi’nin 844 (1440-41) tarihli tamir mermer kitâbesi, Osmanlı padişahı II. Murâd adına olup medrese vakfının mütevellisi İshâk Fakîh b. Halil eliyle tadilat yapıldığı anlaşılmaktadır. Eldem, mezkûr çalışmasıyla bazıları daha önce yayımlanmış olmakla birlikte Germiyânoğulları dönemi kitâbelerine yenilerini de eklemiştir.

Kitâbelerini neşrettiği bir diğer beylik de 1256-1474 yıllarında hüküm süren Karamanoğullarıdır. Söz konusu döneme ait kitâbeleri “Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke” isimli dört adet makalede yayımlamıştır¹⁰. Seri hâlindeki makalelerde Karamanoğulları döneminde ait Ermenek (Karaman), Lârende, Niğde, Konya, Meram (Konya), Anamur (Mersin) ve Edirne’de bulunan toplam 33 adet kitâbe neşredilmiştir.

Eldem, serinin birinci makalesinde ilk olarak Ermenek’teki Karamanoğlu Türbesi’ne ait Türkiye Selçuklu sultanı II. Gıyâsü’-d-dîn Mes’ûd döneminde (1282-1296, 1302-1308) yapıldığı belirtilen Kerîmü’-d-dîn Karaman b. Nurullâh adına yazılmış tarihsiz bir kitâbeyi vermektedir. Makalenin devamında Ermenek (Karaman) Câmii-yi Kebîr’in Mahmûd Bey b. Karaman adına yapılmış 702 (1302-3) tarihli kitâbesi, Ermenek’teki Tol Medrese’nin Burhânü’-d-dîn Mûsâ b. Mahmûd namına yazılmış 740 (1339-40) tarihli kitâbesi, Lârende Emîr Mûsâ Medresesi’nin Fahrü’-d-dîn Ahmed b. İbrâhîm b. Mahmûd adına hakkedilmiş 7 Zî’l-ka’de 750 Pazar (17 Ocak 1350) tarihli mezar taşı kitâbesi, aynı medresede bulunan Şemsü’-d-dîn b. İbrâhîm b. Mahmûd adına yapılmış türbenin 753 (1352-53) tarihli kitâbesi, Lârende Kalesi’nde bulunan mescidin Karamanoğullarının ileri gelenlerinden/emîrlerinden Bozdoğan Ağa’ya ait 758(?) (1356-57) tarihli kitâbesi, Lârende Hacı Beyler ya da Nizâm Câmii’nin Hâc beyler adına yazılmış 759 (1357-58) tarihli kitâbesi, aynı bölgedeki bir zaviyenin Alâ’ü’-d-dîn Halil Bey ve oğlu Seyfû’-d-dîn Süleymân için yazılmış evâil-i Rebîü’l-evvel 772 (23 Eylül-2 Ekim 1370) tarihli kitâbesi ve Lârende’de Hatuniyye Medresesi’nin Karamanoğlu Alâ’ü’-d-dîn Bey dönemine ait eşi ve I. Murâd’ın kızı Nefise Hatun (kitâbede *Sultân Hatun bt. Sultân Murâd*) namına yapılmış 783 (1381-82) tarihli kitâbesini neşretmiştir (Halil Edhem, 1327d [1911]: 697-712).

Serinin ikinci makalesinde Niğde Ak Medrese’nin Mehmed b. Alâ’ü’-d-dîn döneminde kardeşi Alâ’ü’-d-dîn Ali Bey’e için yazılmış 812 (1409-10) tarihli kitâbesi, Konya Hacı Hasan Câmii’nin Mehmed b. Alâ’ü’-d-dîn döneminde Hacı Mürsel b. Mustafâ adına yapılmış 812 (1409-10) tarihli kitâbesi, Konya’da Ebû İshâk el-Kâzerûnî Zâviyesi’nin Mehmed b. Alâ’ü’-d-dîn’e ait Rebîü’l-evvel 821 (Nisan-Mayıs 1418) tarihli kitâbesi, Konya Gazi Mahallesi’ndeki hafızlar evinin Mehmed b. Alâ’ü’-d-dîn döneminde Mehmed b. Hacı Hasbek adına hakkedilmiş 824 (1421) tarihli kitâbesi, Konya Meram’da Hatîboğlu Câmii’nin Mehmed b. Alâ’ü’-d-dîn döneminde yine Mehmed b. Hacı Hasbek adına yapılmış 827(?) (1423-24) tarihli kitâbesi, Niğde Ak Medrese’nin vakfından hamamın Ali b. Alâ’ü’-d-dîn’e ait 812 (1409-10) tarihli kitâbesi, Niğde Şâh Mescidi’nin Ali b. Alâ’ü’-d-dîn döneminde yazılmış 816 (1413-14) tarihli kitâbesi, Niğde Eskiciler

⁹ Bu çalışma, Emine Gedik tarafından Latin harflerine aktarılacak kitap hâlinde yayımlanmıştır. Bk. Halil Edhem, 2011.

¹⁰ Bu makaleler daha sonra bir kitapta toplanarak yayımlanmıştır. Bk. Halil Edhem, 1357 [1938]). Bu çalışma, H. Hulûsî Gençoğlu, Mehmet S. Halim Gençoğlu ve Emel Çebi tarafından Latin harflerine aktarılmış, ayrıca sadeleştirilmesi de yapılarak kitap hâlinde neşredilmiştir. Bk. Eldem, 2020.

Çeşmesi’nin Ali b. Alâ’ü’l-dîn döneminde hakkedilmiş 824 (1421) tarihli kitâbesi yayımlanmıştır (Halil Edhem, 1327 [1912]: 741-760).

Eldem, serinin üçüncü makalesinde Lârende Emîr Mûsâ Medresesi’nin içindeki türbede bulunan Dürhân Hatun bt. Bedrû’l-dîn Bey’in 13 Cemâzîü’l-evvel 813 Cuma (13 Eylül 1410) tarihli mezar taşı kitâbesini, Konya Meram Hamanı’nın İbrâhîm b. Mehmed döneminde Hacı Hasbek oğlu adına yapılmış 827 (1423-24) tarihli kitâbesini, Niğde Kubbe Mescidi’nin İbrâhîm b. Mehmed döneminde Emîr Mecdü’l-dîn Berbay(?) adına yapılmış 830 (1426-27) tarihli kitâbesini, Konya Turgutoğlu Pîr Hüseyin Bey Türbesi’nin İbrâhîm b. Mehmed döneminde Pîr Hüseyin Bey için yazılmış Şevvâl 835 (Haziran 1432) tarihli kitâbesini, Lârende İmâret Medresesi’nin İbrâhîm b. Mehmed namına hazırlanmış Muharrem 836 (Ağustos-Eylül 1432) tarihli kitâbesini, aynı medresenin İbrâhîm b. Mehmed için yazılmış iki parça hâlindeki 836(?) (1432-33) tarihli vakfiye kitâbesini, Anamur (Mersin)’un Çorak kasabasındaki Mamûriyye Kalesi’nin İbrâhîm b. Mehmed adına yapılmış Şevvâl 854 (Kasım-Aralık 1450) tarihli kitâbesini, Niğde Hanım Câmii’nin İbrâhîm b. Mehmed döneminde Dursun b. Murâd namına hakkedilmiş 856 (1452-53) tarihli kitâbesini, Niğde Ayas Ağa Mescidi’nin İbrâhîm b. Mehmed döneminde Ayas Ağa için hazırlanmış 858 (1454) tarihli kitâbesini, Lârende İmâret Medresesi’nin bitişindeki türbede medfun İbrâhîm b. Mehmed’in 868 (1463-64) tarihli mezar taşı kitâbesini, aynı türbede yatan Alâ’ü’l-dîn b. İbrâhîm’in 870 (1465-66) tarihli mezar taşı kitâbesini ve Kayseri’de iç kalede bulunan Pîr Ahmed adına yapılmış 870 (1465-66) tarihli Farsça manzum kitâbeyi neşretmiştir (Halil Edhem, 1328a [1912]: 821-836).

Serinin dördüncü ve son makalesinde Eldem dört adet kitâbe neşretmiştir: Niğde Câmî-yi Kebîr’inde bulunan Pîr Ahmed Han ve Kâsım Han döneminden 874 (1469-70) tarihli vergi kitâbesi, Lârende İmâret Medresesi’nin bitişindeki türbede medfun Sultan Kâsım b. İbrâhîm’in 888 (1483-84) tarihli mezar taşı kitâbesi, Edirne Dârü’l-hadis Medresesi’nin bahçesindeki Karaman Bey b. Mehmed’in 876 (1471-72) tarihli mezar taşı kitâbesi ve sonuncusu da Lârende Emîr Mûsâ Medresesi’ndeki türbede bulunan Halîme bt. Ahmed’e ait kabrin 6 Zî’l-hicce 914 (28 Mart 1509) tarihli mezar taşı kitâbesi (Halil Edhem, 1328b [1912]: 873-881).

Eldem, “Sivas Sultânı Kâdı Burhânü’l-dîn Nâmına Kayseriyye’de Bir Kitâbe” başlıklı makalesinde ikinci dönem Anadolu Beyliklerinden Kâdı Burhânü’l-dîn Devleti’nin (1381-1389) kurucusu Kâdı Burhânü’l-dîn Ahmed dönemine ait 792 (1389-90) tarihli bir kitâbeyi yayımlamıştır. Kitâbe, Kayseri’de Pamuk Hanı (Kapan Hanı)’nın civarındaki Emîr Muzafferü’l-d-devle ve’l-dîn eş-Şeyh Müeyyed tarafından yaptırılan bir çeşmeye aittir (Halil Edhem, 1328c [1912]: 1017-1023)¹¹.

Eldem, “Ankara Ahîlerine Aid İki Kitâbe” isimli makalesinde Türkiye Selçuklu Devleti’nin son döneminde görülen Ankara’daki Ahîlere ait Ankara Arslanhane’de bulunan Ahî Şerefü’l-dîn Câmîi’nin Sultan II. Gıyâsü’l-dîn Mes’ûd döneminde yapılmış 689 (1290-91) tarihli ve câmîinin karşısındaki Ahî Şerefü’l-dîn Türbesi’nin 731 (1330-31) tarihli iki kitâbeyi neşretmiştir (Halil Edhem, 1332 [1916-17]: 312-315). Türkiye Selçuklu Devleti’nin önemli simalarından Mu’înü’l-dîn Süleymân Pervâne ile ilgili “Merzifon’da Pervâne Mu’înü’l-dîn Süleymân Nâmına Bir Kitâbe” isimli makalesinde Türkiye Selçuklu sultanı IV. Kılıç Arslan dönemine ait Mu’înü’l-dîn Süleymân Pervâne adına yazılmış Merzifon (Amasya)’daki Çelebi Sultan Mehmed Han Câmîi’nde bulunan 663 (1264-65) tarihli kitâbeyi yayımlamıştır (Halil Edhem, 1333a [1917]: 42-52).

Eldem’in Selçuklu ve Anadolu Beylikleri kitâbelerine dair umumiyetle makale boyutunda çalışmalar yapmakla birlikte bu konuda bir adet de kitabı bulunmaktadır. Mezkûr dönemin kitâbelerine dair yayımladığı en önemli çalışmalarından biri de Kayseri şehrinin kitâbeleri ile ilgili kaleme aldığı *Kayseriyye Şehri: Mebânî-yi İslâmiyye ve Kitâbeleri -Selçukî Târîhinden Bir Kıt’a-* isimli eseridir. Bu çalışmada mezkûr şehre ait 31 adet kitâbe neşredilmiştir (Halil Edhem,

¹¹ Bu makale, Recep Dikici tarafından Latin harflerine aktararak makale olarak yayımlanmıştır. Bk. Dikici, 2017: 1-7.

1334 [1918])¹². Bunlardan 18 adedi Türkiye Selçuklu Devleti, sekiz tanesi Eretnâoğulları Beyliği, bir tanesi Kâdı Burhânü'd-dîn Devleti, bir tanesi Dulkadiroğulları Beyliği (1337-1522), bir tanesi Karamanoğulları Beyliği ve iki tanesi de Osmanlı Devleti dönemine aittir. Eldem'in *Kayseriyye Şehri* kitabı epigrafi araştırmalarında günümüzde de değerini korumaktadır. Eser, Kayseri kitâbelerinin neşredilmesinin yanı sıra şehrin tarihi ve mimarî eserleri açısından da önemli bir çalışmadır.

Kayseriyye Şehri kitabında Selçuklu devrine ait şu kitâbeler neşredilmiştir: Hoca Hasan Medresesi'nin Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan oğlu Kayseri meliki Nûrû'd-dîn Sultânşâh döneminde Hasan b. Ebû Bekr adına yapılmış 589 (1193) tarihli kitâbesi, Tekgöz Köprüsü'nün Türkiye Selçuklu sultanı II. Rûknü'd-dîn Süleymân döneminde Zeynü'd-dîn Hacı Alişîr b. el-Hüseyin el-Kayserî namına yazılmış 599 (1202-3) tarihli kitâbesi, Câmî-yi Kebîr ya da Sultan Câmîi'nin Türkiye Selçuklu sultanı I. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde Muzafferü'd-dîn Mahmûd b. Yağıbasan için hazırlanmış 602 (1205-6) tarihli tamir kitâbesi, Gıyâsiyye ve Şifâiyye Medreseleri (Çifteler Medresesi/Gevher Nesîbe Dârüşşifası ve Tıp Medresesi)'nin I. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde sultanın kız kardeşi Melike Gevher Nesîbe için hakkedilmiş 602 (1205-6) tarihli kitâbesi, Güllük Câmîi'nin I. İzzü'd-dîn Keykâvus döneminde Atsuz Elti Hatun bt. Mahmûd b. Yağıbasan adına yapılmış 607 (1210-11) tarihli tamir kitâbesi, Kayseri surlarında Yoğunburç'un I. İzzü'd-dîn Keykâvus'a ait tarihsiz kitâbesi, iç kalenin I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd'a ait 621 (1224-25) tarihli kitâbesi, aynı kalenin I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd namına yazılmış tarihsiz kitâbesi, Huând Câmîi'nin Türkiye Selçuklu sultanı II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde sultanın annesi Mâhperi Hatun için hazırlanmış Şevvâl 635 (Mayıs-Haziran 1238) tarihli kitâbesi, aynı câmiinin II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde Mâhperi Hatun namına yazılmış 635 (1237-38) tarihli kitâbesi, Huând (Mâhperi) Hatun Türbesi'nde II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde Mâhperi Hatun'un tarihsiz mezar taşı kitâbesi, aynı türbede II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde sultanın kızı Selçukî Hatun'un Muharrem 6(8)3 (Mart-Nisan 1284) tarihli mezar taşı kitâbesi, Çifte Kumbeder (Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Adil'in kızının türbesi)'de I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd'ın eşi Melike Adiliyye'ye ait 645 (1247-48) tarihli kitâbe, Hacı Kılıç Câmîi'nin Türkiye Selçuklu sultanı II. İzzü'd-dîn Keykâvus döneminde Ebü'l-Kasım b. Ali et-Tûsî için yapılmış 647 (1249-50) tarihli kitâbesi ile âyet kitâbesi, Hacı Kılıç Medresesi'nin II. İzzü'd-dîn Keykâvus döneminde Ebü'l-Kasım b. Ali et-Tûsî için hazırlanmış 647 (1249-50) tarihli kitâbesi, Sahabiyye (Sahibiyye) Medresesi'nin III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde Sâhib Ali b. el-Hüseyin (Sâhib Ata Fahrü'd-dîn Ali) namına yapılmış 666 (1267-68) tarihli kitâbesi ile âyet kitâbesi, Sahabiyye (Sahibiyye) Çeşmesi'nin III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde Sâhib Ali b. el-Hüseyin için yazılmış Safer 665 (Kasım 1266) tarihli kitâbesi, Döner Kumbeder (Şâh Cihân Hatun Türbesi)'in Şâh Cihân Hatun'a ait tarihsiz kitâbesi (Halil Edhem, 1334 [1918]: 1-109; Halil Edhem, 1982: 30-130; Halil Edhem, 2011: 29-82).

Eserde Eretnâoğulları Beyliği devrine ait şu kitâbeler neşredilmiştir: Köşk Medrese'deki türbenin kapısı üzerinde yer alan Emîr Eretnâ döneminde emîrin eşi Sûlî Paşa adına yapılmış Muharrem 740 (Temmuz-Ağustos 1339) tarihli kitâbe, aynı türbe içindeki Emîr Eretnâ oğlu Mehmed Bey'in 767 (1365) tarihli mezar taşı kitâbesi, Gündük Minare Türbesi (Sivas)'ndeki Emîr Eretnâ'nın tarihsiz mezar taşı kitâbesi, Emîrzâde Mehmed Türbesi'nde Emîrzâde Mehmed b. Türbekî(?) adına yazılmış 746 (1345-46) tarihli kitâbesi, Emîr Erdoğmuş Türbesi (Tatarhânîler)'nin Emîr Erdoğmuş namına hakkedilmiş 749 (1348-49) tarihli kitâbesi, Emîr Ali Türbesi'nin Emîr Pişrev Ali'ye ait 751 (1350-51) tarihli kitâbesi, aynı türbede bulunan Ömer b. Ali yani Emîr Pişrev Ali'nin 15 Ramazân 750 (27 Kasım 1349) tarihli mezar taşı kitâbesi, aynı türbede "Mir Rahtay(?)"a ait tarihsiz mezar taşı kitâbesi (Halil Edhem, 1334 [1918]: 109-119; Halil Edhem, 1982: 132-142; Halil Edhem, 2011: 85-91).

Çalışmanın son kısmında Kâdı Burhânü'd-dîn Devleti dönemi yapılarından Şeyh Müeyyed Çeşmesi'nin Kâdı Burhânü'd-dîn Ahmed devrine ait Emîr Muzafferü'd-devle ve'd-dîn eş-Şeyh

¹² Bk. Halil Edhem, 1334 [1918]. Bu eser, Kemal Göde tarafından Latin harfleriyle aktarılarak genişletilmiş şekilde iki defa yayımlanmıştır. Bk. Eldem, 1982; Eldem, 2011.

Müeyyed adına yapılmış 792 (1389-90) tarihli kitâbesi (Halil Edhem, 1334 [1918]: 120-123; Halil Edhem, 1982: 143-146; Halil Edhem, 2011: 91-95), Dulkadiroğulları Beyliği dönemine ait Hatuniyye Medresesi’nin Nasrû’d-dîn Mehmed namına yazılmış Şevvâl 835 (Haziran 1432) tarihli kitâbesi (Halil Edhem, 1334 [1918]: 124-129; Halil Edhem, 1982: 147-152; Halil Edhem, 2011: 97-100) ve Karamanoğulları Beyliği devrine ait iç kalede bulunan Pîr Ahmed adına hakkedilmiş 870 (1465-66) tarihli Farsça manzum kitâbesi (Halil Edhem, 1334 [1918]: 129-131; Halil Edhem, 1982: 153-156; Halil Edhem, 2011: 101-103) neşredilmiştir.

Ayrıca eserin “Medhal” (giriş) kısmındaki dipnotlarda iki adet kitâbenin daha neşredildiğini belirtmek gerekir. Bunlardan ilki, bugün Kayseri Müzesi’nde bulunan Kayseri surlarından Yeni Kapı’ya Osmanlı padişahı II. Selim döneminde yapılmış genişletmeyi gösteren 975 (1567) tarihli kitâbe (Halil Edhem, 1334 [1918]: ٣, n. 1; Halil Edhem, 1982: 21, n. 13; Halil Edhem, 2011: 23, n. 13), ikincisi de Şahrûh Köprüsü’nün Mehmed b. Şâhrûh Bey b. Alâ’ü’d-devle Zû’l-kâdirî es-Sâsânî adına yazılmış 945 (1538-39) tarihli kitâbedir (Halil Edhem, 1334 [1918]: ٤٦, n. 1; Halil Edhem, 1982: 28-29, n. 36; Halil Edhem, 2011: 27, n. 36).

4. “Anadolu’da İslâmî Kitâbeler” İsimli Makalesi

Eldem’in epigrafi çalışmalarına dair kaleme aldığı en önemli ve uzun çalışmalardan biri de “Anadolu’da İslâmî Kitâbeler” başlıklı makale serisidir. Türkiye Selçuklu, Anadolu Beylikleri, İlhanlı ve Osmanlı dönemlerine ait kitâbeleri bir arada yayımlaması hasebiyle bu makale serisini ayrı bir başlık altında incelemek daha uygun olacaktır. Eldem, altı ayrı makalede toplam 54 adet kitâbenin neşretmiştir.

Eldem, serinin ilk makalesinde Türkiye Selçuklu ve Anadolu Beylikleri dönemine ait Beyşehir (Beyşehir/Konya)’nden 10, Uluborlu’dan beş ve Alâiyye’den beş olmak üzere toplamda 20 kitâbe neşretmiştir. Beyşehir kitâbelerinin tamamı İçerişehir olarak isimlendirilen mahalledeki yapılar aittir. Beyşehir’in II. Gıyâsü’d-dîn Mes’ûd dönemine ait Seyfû’d-dîn Süleymân b. Eşref adına yapılmış Cemâzîû’l-evvel 687 (Haziran-Temmuz 1288) tarihli kale kapısı kitâbesi, yine aynı kale kapısının Osmanlı padişahı I. Ahmed dönemine ait 1013 (1604-5) tarihli Türkçe manzum tamir kitâbesi, Câmî-yi Kebîr yahut Eski Câmîi’nin Seyfû’d-dîn Süleymân b. Eşref’e ait 696 (1296-97) tarihli kitâbesi, aynı câmîinin Seyfû’d-dîn Süleymân b. Eşref için 699 (1299-1300) tarihli kapı kitâbesi, aynı câmîinin Seyfû’d-dîn Süleymân b. Eşref namına yapılmış tarihsiz minber kitâbesi, mezkûr câmîiye bitişik türbenin Seyfû’d-dîn Süleymân b. Eşref adına 701 (1301-2) tarihli kapı kitâbesi, Demirli Mescid’de bulunan Şerefû’d-dîn ... b. Kerîm namına Rebî... (ü’l-evvel/ü’l-âhir) 710 (Temmuz-Eylül 1310) tarihli kitâbesi¹³, Taş Medrese’nin Mecdû’d-devle ve’-d-dîn İsmâil b. el-Halîl için yapılmış 771 (1369-70) tarihli kitâbesi, bu mahalledeki bedestenin Osmanlı dönemine ait 944 (1537-38) tarihli Türkçe manzum kitâbesi, Araplar Türbesi’nin Osmanlı dönemine ait 959 (1551-52) tarihli Türkçe manzum kitâbesi neşredilmiştir. Aynı makalenin devamında Uluborlu (Isparta) kitâbeleri yayımlanmıştır. Câmî-yi Kebîr (Sultan Alâü’d-dîn Câmîi/Ulu Câmîi)’in I. Alâ’ü’d-dîn Keykubâd dönemine ait II. Kılıç Arslan’ın oğlu Tuğrulşâh’ın kızı “İsmetü’d-dünya ve’-d-dîn Safvetü’l-İslâm ve’l-Müslimîn” adına yapılmış Receb 629 (Nisan-Mayıs 1232) tarihli kitâbesi, Çeşme-yi Kebîr Mahallesi’ndeki çeşmenin II. Gıyâsü’d-dîn Keyhüsrev dönemine ait tahrip olduğu için kimin adına yapıldığı belirsiz 636 (1238-39) tarihli kitâbesi, Câmî-yi Kebîr’in II. Gıyâsü’d-dîn Mes’ûd dönemine ait Bedrû’d-dîn Ömer b. Emîrû’l-hâc için yazılmış 680 (1281-82) tarihli kitâbesi, Efendi Sultan Câmîi’nin Hamîdoğullarından Felekü’d-dîn Dündar Bey’in kardeşi Ferhâd b. İlyâs’a ait 699 (1299-1300) tarihli kitâbesi, Ah(î) Şemsü’d-dîn Türbesi’nin Ah(î) Şemsü’d-dîn için hakkedilmiş 724 (1323-24) (doğrusu 714/1314-15) tarihli kitâbesi neşredilmiştir. Bu makalenin son kısmında Alâiyye (Alanya/Antalya) kitâbelerine yer verilmiştir. Alâiyye Kalesi’nin kuzey kapısı üzerindeki I. Alâ’ü’d-dîn Keykubâd’a ait 628 (1230-31) tarihli kitâbesi ile yanında bulunan Karaca adına hakkedilmiş usta kitâbesi, iç kale kapısının üstündeki I. Alâ’ü’d-dîn Keykubâd’a ait tarihsiz kitâbesi, Tophane

¹³ Eldem, kitâbedeki ismin bir kısmını ve tarihini de farklı okumuştur. Kitâbedeki isim “Şerefû’d-dîn Subaşı Emîr Ahmed b. Kürd” ve tarihi de 714 (1314-15) olmalıdır (Akyurt, 2024: 80b; Kaymak, 2013: 226).

Burcu'nun I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd'a ait 625 (1227-28) tarihli kitâbesi, Kızıl Kule'nin "Ebû Alî ibn Ebî'r-Rehâ ... ibn ..." adına yapılmış tarihsiz usta kitâbesi (tamamı okunamamıştır), aşağı kalede Bedrî'd-dîn (Andızlı) Câmîi'nin III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev dönemine ait Bedrî'd-dîn Ömer b. Emîrî'l-hâc namına 676 (1277-78) tarihli kitâbesi neşredilmiştir (Halil Eldem, 1330a [1914]: 135-158).

İkinci makalede yine Türkiye Selçuklu ve Anadolu Beylikleri döneminden Melik Gazi (Kayseri)'deki sekiz kitâbe ve Niksar (Tokat)'daki bir kitâbe yayımlanmıştır. Melik Gazi Türbesi'nin Türkiye Selçuklu dönemine ait "İzzü'd-dîn Keykâvus" ibaresinin yer aldığı tarihsiz kitâbesi, türbedeki Emîrzâde b. İbrâhîm'in tarihsiz mezar taşı kitâbesinin parçası, türbedeki Cemâziü'l-evvel 646 (Ağustos-Eylül 1248) tarihli mezar taşı kitâbesinin parçası, türbedeki Mısır Hatun bt. Süleymân Bey'e ait tarihsiz mezar taşı kitâbesi, Emîr Halîl Türbesi'nin II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev dönemine ait "عمره بن حزانكور پاسا" şeklinde okuduğu (doğrusu Ömer b. Hasan el-Engürî) kişi adına hakkedilmiş 6X6 (636/1241-42) tarihli kitâbe, aynı türbedeki "... b. Melik Mahmûd" için yapılmış tarihsiz mezar taşı kitâbesi (tamamı okunamamıştır), Seyyid Salâhü'd-dîn Türbesi'nin Rebîü'l-evvel 85X (Mayıs-Haziran 1446 - Şubat-Mart 1455) tarihli kitâbesi, aynı türbenin dışında "... b. Seyyid Şeyh b. Seyyid Muhammed"e ait Şevvâl 860 (Eylül 1456) tarihli sanduka kitâbesi (tamamı okunamamıştır), Niksar'daki Melik Dânişmend Gazi Türbesi'nin yanında bulunan Dânişmendlilerden Nizâmü'd-dîn Yağıbasan adına hakkedilmiş 552 (1157-58) tarihli kitâbesi bu makalede neşredilmiştir (Halil Eldem, 1331a [1915]: 449-467).

Üçüncü makalede Türkiye Selçuklu döneminde Kayseri'de inşa edilmiş Karatay Hanı'na ait iki kitâbe neşredilmiştir. Evvelâ hanın Türkiye Selçuklu sultanı II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'e ait 638 (1240-41) tarihli kitâbesi, ikinci olarak da I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd adına yapılmış tarihsiz kitâbesi yayımlanmıştır (Halil Eldem, 1331b [1915]: 513-523).

Dördüncü makalede Tokat'ın Türkiye Selçuklu dönemine ait iki kitâbesi neşredilmiştir. İlk olarak bu döneme ait muhtemelen II. İzzü'd-dîn Keykâvus döneminden Dânişmedli meliki Nizâmü'd-dîn Yağıbasan adına yapılmış Çukur Medrese (Yağıbasan Medresesi)'nin tamir kitâbesi; ikinci olarak da Ebü'l-Kâsım b. Ali el-Tûsî Türbesi'nin I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd döneminde Ebu'l-Kasım b. Ali et-Tûsî için hakkedilmiş 631 (1233-34) kitâbesi yayımlanmıştır Halil Eldem, 1331c [1915]: 577-591).

Beşinci makalede de yine Tokat şehrine ait Türkiye Selçuklu dönemi kitâbelerin neşrine devam edilmiştir. Dolayısıyla serinin dördüncü makalesinde neşredilen iki kitâbenin devamı olarak bu makalede üçüncü kitâbeden başlanmış ve toplam yedi kitâbe yayımlanmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nde "üç kardeş dönemi" olarak adlandırılan II. İzzü'd-dîn Keykâvus, IV. Kılıç Arslan ve II. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd devrinden Büyük (Hıdırlık) Köprü'nün Seyfî'd-dîn Hamîd b. Ebü'l-Kâsım b. Ali et-Tûsî'ye ait 5 Safer 648 (9 Mayıs 1250) tarihli kitâbesi, yine mezkûr dönemde Ebû Bekr b. Lokmân b. Mes'ûd için hakkedilmiş Sefer Paşa Türbesi'nin 649 (1251-52) tarihli kitâbesi, III. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev döneminde Alaca Çeşme'nin "Kara Arslan b. ..." için yazılmış 67X (1271-1281) tarihli kitâbesi (tamamı okunamamıştır), Vezir Ahmed Paşa Mescid ve Türbesi'nin II. Gıyâsü'd-dîn Mes'ûd ve eşinin (Emîr Mu'înü'd-dîn Pervâne'nin kızı) döneminde Ebü's-Şems b. el-Hüseyin adına hazırlanmış Rebîü'l-âhir 687 (Mayıs-Haziran 1288) tarihli kitâbesi, Sünbül Baba Zaviyesi'nin II. Gıyâsü'd-dîn Mes'ûd ve eşi Emîr Mu'înü'd-dîn Pervâne'nin kızı dönemine ait Hacı Sünbül b. Abdullâh'a için yapılmış 691 (1291-92) tarihli kitâbesi, Halef Gazi Mescid, Türbe ve Zaviyesi'nin II. Gıyâsü'd-dîn Mes'ûd ve eşinin dönemine ait IV. Kılıç Arslan'ın kızı Selçukî Huând ile Halef b. Süleymân için hakkedilmiş 691 (1291-92) tarihli kitâbesi, Alaca Mescid'in III. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd dönemine ait Abdülaziz b. İbrâhîm adına 700 (1300-01) tarihli kitâbesi neşredilmiştir (Halil Eldem, 1331 [1915-16]: 641-662).

Serinin altıncı ve son makalesinde Tokat kitâbelerinin neşrine devam edilmiş, İlhanlı döneminden üç kitâbe ve sonrasında Osmanlı devrinden 11 adet kitâbe yayımlanmıştır. İlhanlı döneminden Nûrû'd-dîn b. Sentimur Türbesi (Timuroğlu Türbesi)'nin Emîr Nûrû'd-dîn b. Sentimur'a ait evâsıt-ı Zî'l-ka'de 713 (27 Şubat-6 Mart 1314) tarihli kitâbesi, Abdülmuttalib (Ahî Muhyiddin) Tekkesi'nin İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'îd Bahardır Han dönemine ait Abdullâh b. Muhyî için

yazılmış 10 Rebîü’l-âhir 717 (22 Haziran 1317), aynı tekkenin Abdullâh b. Muhyî için yapılmış 717 (1317-18) tarihli dua kitâbesi neşredilmiştir. Sonrasında Tokat’ın Osmanlı devrinden 11 adet kitâbesi yayımlanmıştır. Hisâriyye Medresesi’nin Padişah I. Mehmed dönemine ait Zahîr’ü’l-d-dîn Emîr Hisâr b. Emîr Yahşi adına yazılmış 814 (1411-12) tarihli kitâbesi, Hamza Bey Mescidi’nin I. Mehmed dönemine ait Emîr Nûr’ü’l-d-devle ve’l-d-dîn Hamza b. Bicâr namına hakkedilmiş 815 (1412-13) tarihli vakfiye kitâbesi, Pîr Ahmed Bey Türbesi’ndeki Pîr Ahmed Bey’in oğulları ile kızlarına ait 823-911 (1420-1506) tarihleri arasında yapılmış mezar taşı kitâbeleri, Hacı Turhan Mescidi’nin Fâtih Sultan Mehmed dönemine ait Haydar b. Mehmed el-Hâc Turhânî’nin müstehil-i Rebîü’l-evvel 878 (27 Temmuz 1473) tarihli kitâbesi, Meydan (Hatuniyye) Câmiî’nin II. Bâyezid dönemine ait padişahın annesi Gülbahar Hatun namına yaptırdığı câmiinin 890 (1485-86) tarihli kitâbesi, Alaca Mescid’in II. Bâyezid dönemine ait Abdurrahman b. Ahî Eda için yazılmış 911 (1505-6) tarihli tamir kitâbesi, Behzâdiyye Câmiî’nin Kânûnî Sultan Süleymân dönemine ait Hoca Behzâd b. Fakîh eş-Şirvânî adına yapılmış 942 (1535-36) tarihli kitâbesi, Ali Paşa Türbesi’nde Ali Paşa’ya ait 980 (1572-73) ve oğlu Mustafâ Bey’in 972 (1564-65) tarihli Türkçe manzum mezar taşı kitâbeleri, Mûsâ Bey’e ait 1004 (1595-96) tarihli Türkçe manzum çeşme kitâbesi, Ulu Câmiî’nin Padişah IV. Mehmed dönemine ait 1091 (1680-81) (doğrusu 1090/1679) tarihli Türkçe manzum tamir kitâbesi (Halil Eldem, 1331 [1916]: 728-753).

5. Memlûk Epigrafisi

Halil Edhem Eldem çok az sayıda Memlûklere ait kitâbe de yayımlamıştır. Doğrudan Memlûk coğrafyasında bir tetkik yapmadığı anlaşılan Eldem’in Memlûk dönemine ait İstanbul ve çevresindeki iki kitâbeyi, iki ayrı çalışmada neşretmiştir. İlk çalışması “Sultân Kâıytbây Nâmına Bir Top” isimli makalesidir. Memlûk sultanı el-Melikü’l-Eşref Seyfî’l-d-dîn Kâıytbây adının geçtiği o yıllarda İstanbul’da Askerî Müze’de bulunan bir top üzerindeki tamamı birer satırdan ibaret dört kitâbeyi neşretmiştir. Bunlardan ikisi daha önce Mısırlı Ahmed Zeki Paşa tarafından diğer ikisi de Eldem tarafından okunmuştur (Halil Edhem, 1333b [1917]: 129-139). Memlûk dönemi kitâbelerine dair ikinci çalışması da *Mısır’ın Son Memlûk Sultanı Melik Tumanbay II Adına Çorlu’da Bulunan Bir Kitabe* isimli küçük hacimli kitabıdır. Eldem’in epigrafi çalışmalarına dair son kitabı da olan bu eserde muallim Şuayb Şükrü Bey tarafından 1933 yılında Çorlu (Tekirdağ)’da Süleymaniye Câmiî yakınında keşfedilen Memlûklerin son sultanı el-Melikü’l-Eşref Tomanbay namına hakkedilmiş 922 (1516-1517) tarihli mermer bir vergi kitâbesi neşredilmiştir (Eldem, 1935).

6. Osmanlı Epigrafisi

Eldem, ağırlıklı olarak Türkiye Selçuklu ve Anadolu Beylikleri dönemi kitâbelerini neşretmekle birlikte Osmanlı dönemine ait muhtelif kitâbeler de yayımlamıştır. Doğrudan Osmanlı kitâbeleri ile alakalı sekiz adet makalesi bulunmaktadır. Bu dönemin kitâbelerine dair ilk çalışması “Sultan Osmân Hân-ı Sâni’nin Leh Seferine Dair Türkçe Kitâbesi” isimli makalesidir. Bu çalışmada II. Osman’ın Lehistan (Hotin) seferinin anlatıldığı Dimetoka Kalesi (Yunanistan)’nda bulunan Müze-i Hümayûn’a getirilen 17 satırlık 1031 (1621) tarihli Türkçe bir kitâbeyi yayımlanmıştır. Makalede Türkçe kitâbelerin¹⁴ az olduğuna vurgu yapan Eldem, kitâbenin Türkçe olması hasebiyle önemli olduğunu da belirtmiştir (Halil Edhem, 1326b [1910]: 223-232)¹⁵.

Mezkûr döneme dair ikinci çalışması “İstanbul’da En Eski Osmânî Kitâbesi” başlıklı makalesinde İstanbul Rumeli Hisarı’nda bulunan Zağanos Paşa Burcu’nun Fâtih Sultan Mehmed ile Zağanos Paşa’nın isimlerinin zikredildiği 856 (1452-53) tarihli iki satırlık kitâbesini neşretmiştir (Halil Edhem, 1327a [1911]: 484-497).

Eldem, “Yörgüç Paşa Evlâdına Ait Birkaç Kitâbe” isimli Osmanlı dönemine ait üçüncü makalesinde II. Murâd devri devlet adamlarından sultanın lalası Yörgüç Paşa ve ailesine ait altı adet kitâbeyi yayımlamıştır. Makalede Amasya’da Yörgüç Paşa Câmiî’ndeki II. Murâd’ın isminin

¹⁴ Ortaçağ İslâm coğrafyasında kitâbeler genellikle Arapça olarak yazılmıştır. Bunun yanında Farsça kitâbeler de mevcut olup en eskisi XII. yüzyıla aittir. Türkçe olarak yazılan kitâbeler ise daha geç bir dönemde karşımıza çıkmaktadır. En eski Türkçe kitâbe ise XIV. yüzyılda yazılmıştır (Özgüdenli, 2011: 102).

¹⁵ Ayrıca bk. Kanat, 2022.

de geçtiği Yörgüç Paşa'nın gurre-i Muharrem 834 (19 Eylül 1430) tarihli kitâbesi, aynı câmiide bulunan Yörgüç Paşa'nın kabrinin evâhir-i Zî'l-hicce 845 (2-11 Mayıs 1442) tarihli kitâbesi, yine aynı şehirde Narlıbahçe'de bulunan bir türbede Yörgüç Paşa'nın kızı Sitti'ye ait kabrin gurre-i Şa'bân 825 (21 Temmuz 1422) tarihli kitâbesi, bu dönemde Amasya'ya bağlı Havza'da harap hâldeki bir imâretin II. Murâd'ın isminin de geçtiği Yörgüç Paşa'nın oğlu Mustafâ Bey'e ait 833 (1429-30) tarihli kitâbesi, Amasya'da câmiinin II. Bâyezid'in isminin de geçtiği Mehmed Paşa adına yapmış Muharrem 891 (Ocak-Şubat 1486) tarihli kitâbesi ve son olarak aynı câmiinin yakınında bulunan türbenin bahçesinde medfun Yavuz Sultan Selim'in isminin de geçtiği Yörgüç Paşa'nın torunu Mehmed Paşa b. Hızır Paşa'ya ait 920 (1514-15) tarihli Türkçe manzum kitâbeyi neşretmiştir (Halil Edhem, 1327b [1911]: 530-541).

Osmanlı kitâbelerine dair dördüncü ve beşinci makalesi olarak “Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın Esâretine Dair Kahire'de Bir Kitâbe” başlıklı aynı isimle yayımladığı iki çalışmasının ilkinde Memlûk sultanı Kayıtbay'ın adının da zikredildiği Hersezkâde Ahmed Paşa'nın Mısır'daki esaretinin anlatıldığı 901 (1495-96) tarihli Arapça bir kitâbeyi neşretmiştir (Halil Edhem, 1330b [1914], 200-222; Halil Edhem, 1330c [1914]: 278-295). Aynı başlıklı makalenin ikincisinde ise bugün Yalova'ya bağlı Altınova ilçesindeki Hersek Köyü'nde (Eyice, 1998: 238-239) bulunan Hersekoğlu Ahmed Paşa'ya ait mermer kabrin Receb 923 (Temmuz-Ağustos 1517) tarihli Arapça kitâbesini, câmiinin Kemânkeş İsmâil Ağa adına yapılmış 1187 (1773) tarihli tamir kitâbesi ile câmii yakınındaki Kemânkeş İsmâil Ağa'nın yaptırdığı çeşmenin 15 Şevvâl 1206 (6 Haziran 1792) tarihli Türkçe kitâbelerini neşretmiştir (Halil Edhem, 1330c [1914]: 294).

Eldem, Osmanlı kitâbeleriyle ilgili altıncı çalışması “Kekbûze'de 787 Tarihli Bir Osmânî Kitâbesi” isimli makalesinde Gebze (Kocaeli)'de bulunan Malkoçoğlu Türbesi'ndeki Mehmed b. Malkoç adına yapılmış 787 (1385-86) tarihli mermer kabir kitâbesini yayımlamıştır. Ayrıca kitâbenin etrafında Rumca olarak ustasının imzasının olduğu metni de neşretmiştir (Halil Eldem, 1332 [1916]: 228-235).

Osmanlı dönemi kitâbelerine dair yedinci çalışma olarak “Trabzon'da Osmânî Kitâbeleri” isimli makalesinde adından da anlaşılacağı üzere Trabzon'daki Fâtih Sultan Mehmed'den Kânûnî Sultan Süleymân'a Osmanlı dönemine ait 15 adet kitâbeyi yayımlamıştır. Eldem, bu makalesinde Hayreddin Paşa Çeşmesi'nin Fâtih Sultan Mehmed döneminde Hayreddin Paşa adına hakkedilmiş 8 Zî'l-hicce 871 (11 Temmuz 1467) tarihli kitâbesini, Orta Hisar veya Fâtih Câmii'nin doğu kapısının üzerinde Fâtih Sultan Mehmed döneminde Sûfî Ali Bey için yapılmış evâsıt-ı Şevvâl 873 (24 Nisan-3 Mayıs 1469) tarihli kitâbesini, Yukarı Hisar veya İç Kale Câmii'nin şadırvan duvarındaki II. Bâyezid'in oğlu Şehzâde Sultan Abdullâh'a ait 875 (1470-71) tarihli kitâbesini, Kulaklı Çeşmesi'nin II. Bâyezid döneminde Sinan Bey için hazırlanmış evâil-i Rebî'ü'l-evvel 888 (9-18 Nisan 1483) tarihli kitâbesini, Yukarı Hisar Mahallesi'nde bulunan surun doğu tarafındaki II. Bâyezid'in muhtemelen oğlu Selim'in valiliği dönemine ait 897? (1491-92) tarihli kitâbesini, Hacı Kâsım Çeşmesi'nin Hacı Kâsım b. Abdullâh adına yazılmış Muharrem 905 (Ağustos-Eylül 1499) tarihli kitâbesini, Seydî Hacı Mehmed Çeşmesi'nin II. Bâyezid döneminde Hacı Mehmed b. Hacı Hamza namına hakkedilmiş 906 (1500-1) tarihli kitâbesini, Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun Türbesi'nin 911 (1505-6) tarihli Farsça manzum kitâbesini, İskender Paşa Çeşmesi'nin Yavuz Sultan Selim döneminde Emîr-ü'l-livâ İskender b. Mustafâ'ya adına yapılan 925 (1519) tarihli kitâbesini, yine İskender Paşa Çeşmesi'nin Kânûnî Sultan Süleymân döneminde Emîr-ü'l-livâ İskender b. Mustafâ için hazırlanmış 930 (1523-24) tarihli kitâbesini, Emîr Mehmed Türbesi'nin Emîr Mehmed'e ait 930 (1523-24) tarihli Arapça-Farsça kitâbesini, İskender Paşa Câmii'nin Kânûnî Sultan Süleymân dönemine ait 936 (1529-30) tarihli Arapça-Farsça kitâbesini, aynı câmiide bulunan İskender Paşa'nın 940 (1533-34) tarihli Türkçe mezar taşı kitâbesini, Orta Hisar'daki surun doğu kısmında bulunan Kânûnî Sultan Süleymân döneminde Mirzâ Muhammed b. Gâzî Bey b. Şîrvânşâh için yapılmış 948 (1541-42) tarihli kitâbesini ve

İskender Paşa Çeşmesi’nin Emîr-i livâ İskender adına hakkedilmiş 965 (1557-58) tarihli kitâbesini neşretmiştir (Halil Eldem, 1334 [1918]: 321-354)¹⁶.

Eldem’in Osmanlı kitâbelerine dair sekizinci ve son çalışması “Bir Atın Mezar Taşı Kitâbesi”¹⁷ isimli makalesinde Üsküdar Selimiye Mahallesi’ndeki bir evin bahçe duvarına dayalı durumdaki II. Osman’ın “Süslü Kamir” isimli atı için yaptırdığı 1028 (1618-19) tarihli Türkçe mezar taşı kitâbesini yayımlamıştır (Halil Edhem, 1341 [1925]: 196-199).

7. Türk-İslâm Devri Kitâbe Estampajları

Buraya kadar Eldem tarafından yayımlanmış çalışmalar üzerinde durulmuştur. Ancak bu çalışmaların yanı sıra Eldem, muhtemelen Max van Berchem ile planladıkları külliyyatta yayımlamak amacıyla büyük bir kısmı Anadolu’dan Türk-İslâm dönemine ait birçok kitâbenin estampajını yapmıştır. Bunların bir kısmını yukarıda zikredilen çalışmalarda neşretmiştir. Eldem, vefatından beş sene önce, hazırladığı estampajları Türk Tarih Kurumu’na hediye etmiştir. 1940 yılında da estampajların bir listesi, Uluğ İğdemir tarafından “Merhum Halil Ethem Eldem’in Türk Tarih Kurumu’na Armağan Ettiği Türk-İslâm Devri Kitabe Estampajları” başlıklı bir makale ile *Belleten* dergisinde yayımlanmıştır. Makalede 417 parçadan oluşan 257 adet kitâbenin estampajına yer verilmekte, bunların birkaç tanesi istisna olmak üzere tamamı Türk-İslâm dönemine ait olduğu belirtilmektedir. Kitâbelerin Selçuklu, Anadolu Beylikleri, İlhanlı ile Osmanlı dönemlerine aittir. Estampajlar tasnifi ve listesi, Eldem ve İğdemir tarafından yapılmıştır. Makale Afyonkarahisar, Amasya, Ankara, Bafra, Bayburt, Bursa, Çardak, Denizli, Diyaribekir (Amid), Edirne, Ermenak-Balkason, Eskişehir, Gebze, Gümölcüne, Havza, İstanbul, Kahire, Kâhta, Karaman (Larende), Karapınar, Kayseri, Konya, Kudüs, Kütahya, Leyne, Mermeris, Merzifon, Milâs ve Beçin, Muğla, Niğde, Niksar, Samerra, Samsun, Seyit Battal Gazi, Sinop, Sivas, Tarsus, Tokat, Trabzon, Uzunköprü, Çorlu ve Sakız’a ait kitâbelerin kısa tanıtımlarının yer aldığı bir listeyi ihtiva etmektedir (İğdemir, 1940: 545-563). İğdemir’in yayımladığı bu listenin, farklı coğrafyalarda muhtelif dönemlere ait birçok kitâbeyi ihtiva etmesi, Eldem’in kitâbe araştırmalarının zenginliğini göstermektedir.

Sonuç

XX. yüzyılda Türkiye’de başlayan epigrafi araştırmalarının öncüsü olarak kabul edebileceğimiz Halil Edhem Eldem, aynı zamanda Türkiye’de modern Türk tarihçiliğinin kurucularındandır. Keza Türkiye’de tarih araştırmalarında kitâbe ve sikkelerin önemine değinen ilk modern âlim olarak da tanımlanabilir. Esasen Eldem, söz konusu tarihî kaynaklara ilgisinden dolayı ilk çalışmalarına Max van Berchem ile başlamıştır. Berchem ile hazırlamayı planladıkları külliyyata malzeme toplamak amacıyla XX. yüzyılın başlarında dönemin zor şartlarında Anadolu’nun muhtelif bölgelerine uzun seyahatler yaparak yüzlerce kitâbenin estampajını çıkarmıştır. Fakat külliyyat girişiminin yarıda kalması üzerine elindeki malzemenin bir kısmını kendisi yayımlamıştır. Bizzat yaptığı gezilerde kitâbelerin bir kısmını tespit ederken bazılarını ise muhtelif kişiler aracılığıyla haberdar olmasının sonucunda neşretmiştir. Nitekim bunları da çalışmalarında belirtmiştir. Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı döneminde kitâbelerin yayın faaliyetlerini sürdüren Eldem, teknolojik imkânlardan yoksun tamamen el yordamı ile kitâbeleri kayıt altına alarak bir kısmının kaybolmasına da engel olmuştur.

Eldem, Max van Berchem’in çalışmalarına yardım ederek epigrafi araştırmalarına başlamıştır. Bu, Türkiye’de kitâbe çalışmaları için önemli bir adım olmuştur. Berchem ile birlikte yayımlamak istedikleri külliyyatın yarıda kalması nedeniyle muhtemelen bu külliyyat için topladığı epigrafik malzemeyi değerlendiren Eldem kitâbelerle ilgili yayımlar yapmaya başlamıştır. Berchem ile hazırladığı *Matériaux pour un corpus inscriptionum Arabicarum, IIIe partie: Asie Mineure* başlıklı çalışmanın yanı sıra Türk-İslâm epigrafisi üzerine müstakil olarak iki kitap ve 24 makale

¹⁶ Eldem’in makale olarak yayımladığı bu çalışma, İsmail Hacıfettehoğlu tarafından Latin harflerine aktararak aynı isimle kitap olarak basılmıştır. Bk. Edhem, 2001.

¹⁷ Çalışmanın Latin harfli baskısı için bk. Eldem, 2017: 207-211.

kaleme almıştır. Eldem, makalelerini *TOEM*'de ve *TTEM*'de yayımlamıştır. Neşrettiği kitâbeler, umumiyetle Anadolu sahasından olup Türkiye Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve Osmanlılar döneminde ait olmakla birlikte az sayıda Memlûk ve İlhanlı kitâbesini de incelemiştir. 1910-1935 yılları arasında yapmış olduğu çalışmaların büyük bir kısmını Osmanlı Türkçesiyle kaleme almıştır. Bu çalışmaların bir kısmı, daha sonra muhtelif araştırmacılar tarafından günümüz Türkçesine aktarılmış ve bir kısmı da kitap olarak yayımlanmıştır. Epigrafi üzerine çalışmalarının tamamında -birkaçı mükerrer olmakla birlikte- toplam 230 adet kitâbe neşretmiştir. Bununla birlikte U. İğdemir'in yayımladığı makalede Eldem'in 417 parçadan oluşan 257 adet kitâbenin estampajını hazırladığı görülmektedir. Eldem'in bunların büyük bir kısmını yayımlamaya muvaffak olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca neşrettiği kitâbelerin büyük bir kısmının da ilk kez Eldem tarafından ilim dünyasına tanıtıldığını belirtmek gerekir. Eldem'in yayımlandığı kitâbelerin büyük bir kısmı Arapçadır. Ayrıca 14 adet Türkçe ve dört tane Farsça, iki tane Arapça-Farsça ve bir tane de Farsça-Türkçe kitâbe neşretmiştir. Kitâbelerin büyük bir kısmı yapılara ait inşa ve tamir kitâbesi olmakla birlikte 22 adet de mezar taşı kitâbesi yayımlamıştır. Yine vakfiyelerin taşla işlenmiş özetleri olan taş vakfiyelerden de üç adet neşretmiştir.

Epigrafi sahasında kaleme aldığı kitap ve makalelerinde sadece kitâbelerin teknik özellikleri, metni ve tercümelerini vermekle yetinmeyen Eldem, ayrıca kitâbelerin açıklamalarını yapmak suretiyle bunların tarihsel bağlantılarını, şahısların biyografilerini ve şehirlerin tarihlerini de inceleyerek tam manasıyla epigrafik malzemenin tarih araştırmalarında nasıl kullanılması gerektiğini daha XX. yüzyılın başlarında tarihçilere ve araştırmacılara göstermektedir. Kitâbeleri, tarihî kaynaklarla da destekleyerek salt kitâbe metni ve tercümesinden sıyrılmaktadır. Nitekim kaleme aldığı "Kitâbeler Nasıl Kayd ve Zabt Olunmalıdır" makalesiyle de bunu teknik olarak da anlatmaktadır. Mezkûr makalenin son kısmında Lârende (Karaman)'de bulunan Hatuniyye Medresesi'nin 783 (1381-82) tarihli kitâbesini örnek vererek kitâbe neşrini açıklamaktadır. Bu özelliğiyle de kitâbe neşriyatında Eldem'in günümüzde dahi örnek alınması gerektiğini vurgulamak gerekir. Eldem'in dönemin önde gelen epigraflardan biri olduğu yaptığı çalışmalardan rahatlıkla anlaşılmaktadır ki bu sahadaki çalışmaları hâlâ kıymetlidir. Eldem, kitâbe araştırmalarının metodunu ortaya koyduğu gibi sonraki kitâbe araştırmalarına da örnek olmuştur. Nitekim kendisinden sonra Ahmed Tevhid Ulusoy ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı da Anadolu'daki Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait kitâbelerin neşrini yapmışlardır.

Eldem'in epigrafi araştırmaları, bu alanda ilk olmasının yanı sıra özellikle Türkiye Selçuklu, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti'nin erken devri gibi tarihî kaynaklar yönünden problemli bir dönemlere ışık tutacak dakik ve sıhhatli kaynakları neşretmiş olması, mezkûr dönemleri çalışan araştırmacılar için oldukça önemlidir. Bu değerli kaynakların oldukça güç bir şekilde toplanıp neşredilmesine rağmen araştırmacılar tarafından göz ardı edildiği de aşîkârdır. Eldem'in, bu çalışmada araştırmacıların nazar-ı dikkatini çekmek için incelenen eserlerinin bir kitapta toplanarak görünür ve ulaşılabilir kılınması elzemdir. Bu doğrultuda kitâbelerin tarih araştırmalarında daha çok kullanılmasına bir katkı olacağı söylenebilir.

Kaynakça

Halil Edhem Eldem'in Epigrafi Çalışmaları Bibliyografyası

Kitaplar

- Berchem, M. v. ve Halil Edhem (1910). *Matériaux pour un corpus inscriptionum Arabicarum, IIIe partie: Asie Mineure*. fas. 1: Sivas-Divriği. Kahire: Imprimerie de l'Institut français d'archéologie orientale; fas. 2: ilâveler ve indeks, Kahire 1917; kısmî Türkçe trc. Berchem. M. v. (2021). *Corpus: Sivas'ın Tarihî Eserleri*. (H. Kuzucu, Çev.), (R. Toparlı ve H. Kuzucu, Haz.). Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları.
- Halil Edhem (1334 [1918]). *Kayseriyye Şehri: Mebânî-i İslâmîyye ve Kitâbeleri: Selçukî Tarihinden Bir Kıt'a*. İstanbul: Matbaa-i Orhaniye; Latin harfli baskısını için bk. Halil Edhem (Eldem) (1982). *Kayseri Şehri: Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm*. (K. Göde, Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları; Halil Edhem (Eldem) (2011). *Halil Edhem*

(Eldem) ve Kayseri Şehri: Selçuklu Tarihi’nden Bir Bölüm. (K. Göde, Haz.). Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları Yayınları.

Eldem, H. E. (1935). *Mısır’ın Son Memlûk Sultanı Melik Tumanbay II Adına Çorlu’da Bulunan Bir Kitabe*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Makaleler

Halil Edhem (1326a [1910]). Âl-i Germiyân Kitâbeleri. *TOEM*, 1/(2), 112-128; Latin harfli baskısı için bk. Halil Edhem (2011). *Kütahya’da Germiyan Kitabeleri “Al-i Germiyan Kitabeleri”*. (E. Gedik, Çev.), Kütahya.

Halil Edhem (1326b [1910]). Sultan Osmân Hân-ı Sâni’nin Leh Seferine Dair Türkçe Kitâbesi. *TOEM*, 1(4), 223-232.

Halil Edhem (1327a [1911]). İstanbul’da En Eski Osmânî Kitâbesi. *TOEM*, 2(8), 484-497.

Halil Edhem (1327b [1911]). Yörgüç Paşa Evlâdına Ait Birkaç Kitâbe. *TOEM*, 2(9), 530-541

Halil Edhem (1327c [1911]). Kitâbeler Nasıl Kayd ve Zabt Olunmalıdır. *TOEM*, 2(1), 626-639; Latin harfli baskıları için bk. Halil Edhem (1940). *Kitabeler Nasıl Kayıt ve Zaptolunmalıdır*. Ankara: Ankara Halkevi; Halil Edhem (2009). *Kitâbeler Nasıl Kayıt Altına Alınmalıdır?* (V. Günay, Akt. ve Sdl.). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 24(2), 147-156.

Halil Edhem (1327d [1911]). Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke. *TOEM*, 2(11), 697-712.

Halil Edhem (1327 [1912]). Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke. *TOEM*, 2(12), 741-760.

Halil Edhem (1328a [1912]). Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke. *TOEM*, 3(13), 821-836.

Halil Edhem (1328b [1912]). Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke. *TOEM*, 3(14), 873-881; Halil Edhem (1357 [1938]). *Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke*. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası; Latin harfli baskısı için bk. Eldem, H. E. (2020) *Tarihten Bugüne Karamanoğulları Hânedânı ve Halil Edhem Eldem’in Karamanoğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûka Adlı Eseri (Çeviri-Sadeleştirme)*. (H. H. Gençoglu, M. S. H. Gençoglu ve E. Çebi, Haz.). Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Halil Edhem (1328c [1912]). Sivas Sultanı Kâdî Burhânü’l-dîn Nâmına Kayseriyye’de Bir Kitâbe. *TOEM*, 3(16), 1017-1023; Latin harfli baskısı için bk. Dikici, R. (2017). Sivas Sultanı Kadî Burhâneddîn Namına Kayseri’de Bir Kitâbe. *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(12), 1-7.

Halil Edhem (1330a [1914]). Anadolu’da İslâmî Kitâbeler. *TOEM*, 5(27), 135-158.

Halil Edhem (1330b [1914]). Hersekoğlu Ahmed Paşa’nın Esâretine Dair Kahire’de Bir Kitâbe. *TOEM*, 5(28), 200-222.

Halil Edhem (1330c [1914]). Hersekoğlu Ahmed Paşa’nın Esâretine Dair Kahire’de Bir Kitâbe. *TOEM*, 5(29), 278-295.

Halil Edhem (1331a [1915]). Anadolu’da İslâmî Kitâbeler. *TOEM*, 6(32), 449-467.

Halil Edhem (1331b [1915]). Anadolu’da İslâmî Kitâbeler. *TOEM*, 6(33), 513-523.

Halil Edhem (1331c [1915]). Anadolu’da İslâmî Kitâbeler. *TOEM*, 6(34), 577-591.

Halil Edhem (1331 [1915-16]). Anadolu’da İslâmî Kitâbeler. *TOEM*, 6(35), 641-662.

Halil Edhem (1331 [1916]). Anadolu’da İslâmî Kitâbeler. *TOEM*, 6(36), 728-753.

Halil Edhem (1332 [1916]). Kekbûze’de 787 Tarihli Bir Osmanlı Kitâbesi. *TOEM*, 7(40), 228-235.

Halil Edhem (1332 [1916-17]). Ankara Ahîlerine Aid İki Kitâbe. *TOEM*, 7(41), 312-315.

Halil Edhem (1333a [1917]). Merzifon’da Pervâne Mu‘înü’l-dîn Süleymân Nâmına Bir Kitâbe. *TOEM*, 8(43), 42-52.

- Halil Edhem (1333b [1917]). Sultân Kâyıtbây Namına Bir Top. *TOEM*, 8(45), 129-139.
- Halil Edhem (1334 [1918]). Trabzon'da Osmânlı Kitâbeleri. *TOEM*, 8(48), 321-354; Latin harfli baskısı için bk. Halil Edhem (2001), *Trabzon'da Osmanlı Kitâbeleri*. İ. Hacıfettehoğlu (Haz.). Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Halil Edhem (1341 [1925]). Bir Atın Mezar Taşı Kitâbesi. *TTEM*, 15(11) (86), 196-199; Latin harfli baskısı için bk. Halil Edhem (2017). Bir Atın Mezar Taşı Kitabesi (B. Tan, Akt.). E. Gürsoy Naskali, (Ed.) *At Kitabı*, (207-211). İstanbul: Kitabevi.

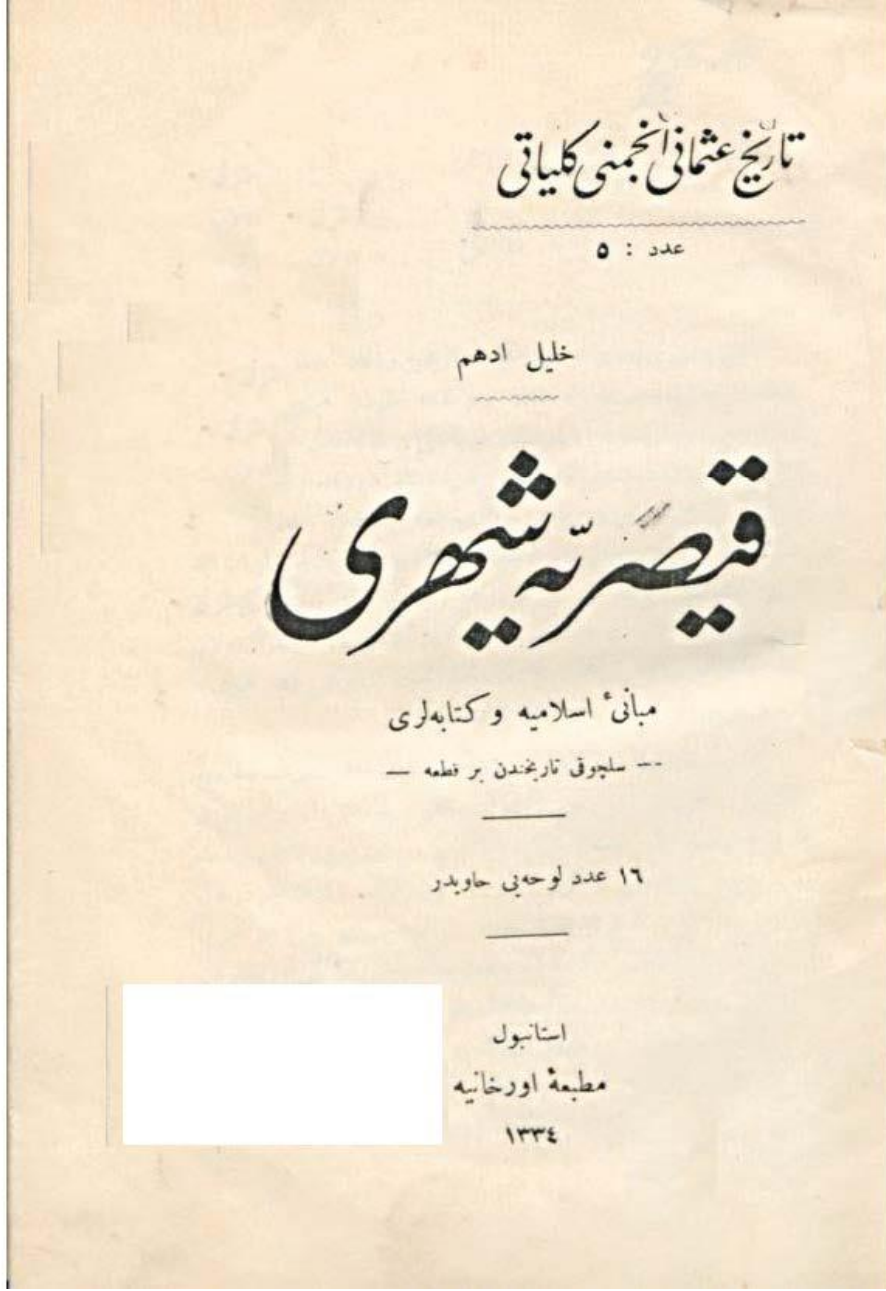
Diğer Çalışmalar

- Akyurt, Y. (2044). *Resimli Türk Âbideleri*, c. II. Ankara: TTK.
- Alparslan, A. (2002). Kitâbe. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (26), 76-81, Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Berchem, M. v. (1894-1903). *Matériaux pour un corpus inscriptionum Arabicarum*. Kahire: l'Institut Français d'Archeologie Orientale.
- Combe, E., Souvaget, J. ve Wiet, G. (1931-1956). *Répertoire Chronologique d'Épigraphie Arabe*. 1-15 cilt. Kahire: l'Institut Français d'Archeologie Orientale.
- Doğan, G. (2024). Halil Ethem Eldem (1861-1938). *Atatürk Ansiklopedisi*. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halil-ethem-eldem-1861-1938/>. (erişim tarihi: 05.06.2024).
- Dumlupınar Alican, S. (2019). Halil Edhem ve “Bibliyografya (Amida)” İsimli Çalışması Üzerine. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(2), 449-460.
- Élisséeff, N., Storm Rice, D. ve Wiet, G. (1962). *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe*, c. 16, Kahire: l'Institut Français d'Archeologie Orientale.
- Eyice, S. (1995). Eldem, Halil Ethem, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (11), 18-21, Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (1998). Hersekzâde Ahmed Paşa Camii ve Türbesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (17), 238-239, Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Halil Ethem Eldem Koleksiyonu. Türk Tarih Kurumu, <https://ttk.gov.tr/halil-ethem-eldem-koleksiyonu/> (Erişim tarihi: 11.11.2024).
- Halil Ethem Hâtıra Kitabı* (1947-1948), 2 cilt. Ankara: TTK.
- Humphreys, R. S. (2004), *İslam Tarih Metodolojisi: -Bir Sosyal Tarih Uygulaması-* (M. Bedir ve Fuat Aydın, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İğdemir, U. (1940). Merhum Halil Ethem Eldem'in Türk Tarih Kurumu'na Armağan Ettiği Türk-İslâm Devri Kitabe Estampajları. *Belleten [TTK Belleten]*, 4(16), 545-563.
- İnalcık, H. (2002). Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları: I - Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları. *XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. 1, (87-90). Ankara: TTK.
- Kahya, T. ve Akbaytogan, T. (2019-2020). Müze-i Hümayun'un Yöneticilerinden Halil Edhem [Eldem] Bey (1861-1938). *Taç: Mimarlık, Arkeoloji, Kültür Sanat Dergisi*, 13, 12-23.
- Kahya, T. ve Akbaytogan, T. (2022). *Bir Selef İki Halef: Halil Edhem Eldem - Aziz Ogan - Arif Müfid Mansel (İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Hayatları Kesişen Üç Yöneticisi)*, Gaziantep: Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü Yayınları.
- Kanat, V. (2022). Halil Edhem'in Kaleminden II. Osman'ın Leh Seferi ile İlgili Bir Kitabe. *3rd International Anatolian Scientific Research Congress*, Kayseri.
- Karaduman, H. (2004). Halil Ethem ve Eski Eserlerimizin Korunmasına Yönelik Bir Yaklaşım. *Vakıflar Dergisi*, 28, 291-306.
- Kaymak, S. (2013). *Türkiye Selçukluları ve Erken Beylikler Epigrafisine Giriş (1065-1350): Bir Bibliyografya Denemesi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Kervran, M. ve Sourdel Thomine, J. (1975). *Index Géographique du Répertoire Chronologique d'Épigraphie Arabe: (Tomes I à XVI)*. Kahire: l’Institut Français d’Archeologie Orientale.
- Kınal, F. (1947). Halil Edhem Bibliyografyası. *Halil Ethem Hâtıra Kitabı*, c. 1, (299-302). Ankara: TTK.
- Koçu, R. E. (1968). Eldem (Halil Edhem). *İstanbul Ansiklopedisi*, 9, 4994-4995.
- Kuran, İ. E. (1965). Eldem, Khalil Edhem. *The Encyclopedia of Islam*, 2, 694.
- Mansel, A. M. (1939). Halil Edhem Eldem. *Ülkü: Halkevleri Dergisi*, 12(71), 383-386.
- Mayer, L. A. (1939). In Memoriam Halil Edhem Eldem (1861-1938). *AI*, 6, 198-201.
- Mülayim, S. (2011). Birinci Türk Tarih Kongresi’nde Halil Edhem Bey’in Bildirisi. Yaşar Çoruhlu vd. (Ed.), *Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Sanatı ve Kültürü: Nejat Diyarbakirli’ye Armağan*, (555-562). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özcan, Abdülkadir (2011). Târîh-i Osmânî Encümeni. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (40), İstanbul, 83-85, Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2011). Ortaçağ Tarihinin Kaynakları. Z. Kurşun (Ed.), *Tarih Metodu*, (s. 100-130). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1947-1948). Tanınmış Türk Tarihçileri: Halil Ethem. *Ün: Isparta Halkevi Mecmuası*, 14(166-168), 2224-2227.

Ekler: Halil Edhem Eldem’in Kitâbe Araştırmalarından Örnekler

- Ek I:** *Kayseriyye Şehri: Mebânî-i İslâmîyye ve Kitâbeleri: Selçukî Tarihinden Bir Kıt’a* (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1334 [1918]) başlıklı kitabın kapağı.
- Ek II:** Kitâbeler Nasıl Kayd ve Zabt Olunmalıdır (*TOEM*, 2(10) (1327 [1911]), 626-639) başlıklı makalenin ilk sayfası.
- Ek III:** Anadolu’da İslâmî Kitâbeler (*TOEM*, 6(32) (1331 [1915]), 449-467) başlıklı makalenin ilk sayfası.
- Ek IV:** Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke (*TOEM*, 2(11) (1327 [1911]), 697-712) başlıklı makalenin ilk sayfası.

Ek I: Kayseriyye Şehri: Mebânî-i İslâmîyye ve Kitâbeleri: Selçukî Tarihinden Bir Kıt'a başlıklı kitabın kapağı.

کتابه لر نصل قید وضبط اولمیدر.

علم آثار عتیقه نك بر شعبه سیده آغاچ و طونج و طاش و معدن و طوغله و یاخود سائر بر ماده اوزرینه محكوك یازیلر ك تدقیق و تبصیه اشتغال ایدر ك بوقته مرسانده (تبیغرافیا) تسمیه ایدر لر . لسانزده بوتمیرك یرینه علم محكوكات یاخود علم کتابات ^[۱] دیه ییلورز. مع مافیه جغرافیا و طوبوغرافیا کله لر نی قوللاندیفرز و جهله تبیغرافیا کله سی دخی عیناً قوللاندیفرز بر عجزور کوریه من. محكوك اولان یازیلر ایچون لسانزده (کتابه) کله سی اولدجه تسمیه ایتیش بر اصطلاحدر ^[۲]. تبیغرافیا علم آثار عتیقه نك شعباتندن بری اولمقله برابر علم تاریخ و علم اله و جغرافیا و ادبیات ایچون دخی اك مهم منابعی جامعدر. هله منقرض اولمش اقوام عیدیه نك تاریخ و عادات خصوصیه لر نی اوكرتمك ایچون انلر ك بر اقدقلى آثار محكوكه الیمزده یكاه واسطه تبعدر . زیرا اسكى قوملر قوانین و معاهده لر نی و حکمدارلر نك و بانلر ك و معمارلر ك اسملر نی و وقایع مهمه لر نی و معابد و سائر انشآت جیمه لر نك تاریخ تأسیسلر نی محافظه ایچون قیاله

[۱] بیرونده قاتولیک مطبعه سنده مطبوع (بهلو) نك فرانسزجه - عربجه لغاتنده (علم الكتابات) دیغشدر .

[۲] Epigraphie بو کله یونانیجه دن مأخوذ اولوب بر شیشك اوزرینه یازمق مناسی افهام ایدر . بویه یازیلر آثاره بمشاً (تبیغراف) دخی دیر لر . فرانسزلر لاینجهدن مأخوذ اولدق قید اتمك مناسسته کلن (أنسکریپسیون) Inscription اصطلاحنی قوللانیلر . — شمس الدین سایی بك قاموس فرانسوی ده تبیغرافیا کله سنك قارشوسنه «الواح و خطوط عتیقه نك حل و قرائتی علمی» دیغشدر — اسر الله افندیك ایلک نصر ایستدیك عیط المارفاك برنجی جلدنده و آثار عتیقه کله سنده (تبیغرافی) و (متون محكوكه) و (آبدات محكوكه) لغتینه تصادف اولتیور .

Ek II: “Kitâbeler Nasıl Kayd ve Zabt Olunmalıdır” başlıklı makalenin ilk sayfası.

آناطولیده اسلامی کتابلر

ممالك عثمانیهده اليوم معمور یاخود خراب برحالده اوله رق موجود اولان بیکلرجه جوامع شریفه و مدارس و تربه لرو کوریلر و سورلر و قلعه لر ودها نیجه آبدات اوزرنده محکوک بولنان ادوار اسلامییه عائد کتابلرک تاریخ عثمانی و علی العموم تاریخ اسلام ایله توغل ایدنلر ایچون اک مهم واک صحیح و ثابتن اولدقلری و ارسته عرض و بیاندر . مملکت مزده محافظه آبدات حقتده متعدد قانونلر موجود اولدینلر حالده آثار ملیه مزک کوندن کونه، بعضاً قیدسزلق و جهالت نتیجه سی اوله رق و بعضاً ده اسباب غیر معقوله یه استاد استدیریلرک محو و تخریب ایدلرکلیری و بونلر ارقق اوکی آلتیق لازم کلدیکلی ککک مجموعه مزده و ککک سائر محللرده مکرراً ایضاح ایلش ایدم . بوندن باشقه مبانی عتیقه نک حسن محافظه سنه لزومی و جهله اعتنا اولنمدیقندن انسان الیله یاییلان تخریباته برده قوای طبعیه نک تخریباتی منضم اولوب بعضاً اک خفیف بر حرکت ارض ایله بونلرک آزار چوق متأثر اولدقلری کوریلکده در . بناء عایه بالاده مذکور آثار قدیمه مزک هیچ اولمازسه کتابلری ضبط و استساک ایلک درجه وجودیه اولوب بواصر مهمی ارباب معارفه بالخاصه توصیه ایدرز [۱] .

شمدی به قدر ککک بالذات ککک بالواسطه آله ایده بیلمش اولدینمز آناطولی به عائد کتابلردن اک مهملرینک هر قصبه ایچون تاریخ سنه لری صیره سیله و بعض مختصر ایضاحات تاریخیه و معماریه علاوه سیله مجموعه مزده نشری مناسب کوریلشدر [۲] .

[۱] « کتابلرنصل قید و ضبط اولنور » نامیله تاریخ عثمانی انجمنی مجموعه سنک ۱۰ نجی جزؤنده (سنه ۱۳۲۷) نشر ایلدیکم مقاله به مراجعت اوله .

[۲] بر کتابلرکک ابو آلتش فوطوغرافیسی یاخود آستانباز تسمیه اولنان

Ek III: Anadolu'da İslâmî Kitâbeler'' başlıklı makalenin ilk sayfası.

قرامان اوغللری حقنده وئاتی محکمه

دولت علیه عثمانیه نك ايلك دورهنندن اعتباراً دولت مشارالیه ايله مناسبات متوالیه ده بولغان و خانندان آل عثمان ايله قرابت و صهریت دخی پیدا ایدن قرامان اوغللرینه دائر الیزده شایان اعتماد بر تاریخ موجود اولدینی کی بوکونه قیدو متفرق بر صورتده کړک لسانیزده کړک السنه اجنبیه ده بوغانه حقنده یازیلان شیلر دولت قرامانیه تاریخی نظام بجهولیتدن تمامیه قورنارامیور . یکانه مأخذلر ابن بیی ونشری وعاشق پاشا وادریس وخواجه سمدالدین وجانبی تاریخلریله منجم باشی نك جامع الدول و صحایف الاخباری و کاتب چلبی نك جهاتمسلیه تقویم التواریخی و بعض عرب مورخلری اولوب تکمیل دیگر مؤلفر بونلردن اقتباس ایتلر در . کرجه اخیراً نشر اولغان مسکوکات قتالوقلرنده ^[۱] سککری واسطه سیله قرامان اوغللرینه عائد بعض نقطه لر تنویر ایدیلش ایسه ده ایکیوزاوتوزسنه دن زیاده دوام ایدن بر دولت ایمچون بوده کافی کوریلور . منجم باشی نك جامع الدول ده علی طریق الاختصار عربیجه به بالترجه درج ایلدیکی شکاری نك قرامان تاریخنن هر نصله شوموک زمانلرده بر نسخه سی بولهرق قرامان اوغللرینه دائر شمیدی به قدر بیلتیمان واکتیا تاریخلریمزک خبرلرینه معکوس اولان بعض معلوماتی محتوی اولدینی اکتلاشلشد ^[۲] . مع مافیه بالاده اسملری محرر

[۱] غالبك ، تقویم مسکوکات سلجوقیه - متن مقاله ده کی نوطه لرده یالکز « غالبك » دیله رک برده سککک ویاخود صحیفه نك نومروسی کوستریله جکدر - احمد توحیدبك طرفندن تنظیم اولغان موزة عابون مسکوکات اسلامیه قتالوغنک دردنجی جلدی « توحیدبك ، موزة قتالوغی » دیه کوستریله رک سکک ویا صحیفه نومروسی علاوه قلنه جقدر .

[۲] شکاری نك قرامان تاریخی عن اصل بشقه بری طرفندن فارسی اولهرق وشنامه طرزنده منظوماً یازیلوب بالاخره شکاری طرفندن منشوراً ترکیه به ترجمه

Ek IV: “Karaman Oğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke” başlıklı makalenin ilk sayfası.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.